СМЈЕРНИЦЕ ЗА УСПОСТАВЉАЊЕ МУЛТИСЕКТОРСКОГ МОДЕЛА СПРЕЧАВАЊА РАНОГ НАПУШТАЊА ШКОЛОВАЊА У ЛОКАЛНИМ ЗАЈЕДНИЦАМА

ФИНАНСИРА ЕВРОПСКА УНИЈА

Save the Children

Улога сервиса у заједници у спречавању раног напуштања школовања

ФИНАНСИРА
ЕВРОПСКА УНИЈА

Save the Children

СМЈЕРНИЦЕ ЗА УСПОСТАВЉАЊЕ МУЛТИСЕКТОРСКОГ МОДЕЛА СПРЕЧАВАЊА РАНОГ НАПУШТАЊА ШКОЛОВАЊА У ЛОКАЛНИМ ЗАЈЕДНИЦАМА: УЛОГА СЕРВИСА У ЗАЈЕДНИЦИ У СПРЕЧАВАЊУ РАНОГ НАПУШТАЊА ШКОЛОВАЊА

Save the Children вјерује да свако дијете заслужује будућност. У земљама сјеверозападног Балкана радимо сваки дан како бисмо за дјецу осигурали здрав почетак живота, прилику за учење и заштиту од насиља. Када се појаве кризе и када су дјеца најрањивија, ми смо увијек међу првима који дођу помоћи и међу посљедњима који одлазе. Ми осигуравамо да се одговори на специфичне потребе дјеце и да се њихов глас чује. Постижемо дуготрајне резултате за милионе дјеце, укључујући ону дјецу до које је најтеже доћи. Дајемо све од себе за дјецу - сваки дан и у вријеме криза – трансформишући њихове животе и будућност која је пред нама.

Назив публикације:
СМЈЕРНИЦЕ ЗА УСПОСТАВЉАЊЕ МУЛТИСЕКТОРСКОГ МОДЕЛА СПРЕЧАВАЊА РАНОГ НАПУШТАЊА ШКОЛОВАЊА У ЛОКАЛНИМ ЗАЈЕДНИЦАМА - Улога сервиса у заједници у спречавању раног напуштања школовања -

Издавач: *Save the Children in North West Balkans*
Ауторица: Нада Шарац
Вођа тима: Аида Ивковић
***DTP* обрада:** Јасмин Левента
Штампа: Графика Шаран, Сарајево
Тираж: 500 ком.

Ова публикација урађена је у оквиру пројекта "*Bright4All* – Основно право на образовање за сву дјецу у Босни и Херцеговини", чију реализацију подржава Европска унија кроз Европски инструмент за демократију и људска права и *Save the Children Italy*.
Пројекат се спроводи у сарадњи са Удружењем "Жене са Уне" и Омладинским центром "Вермонт" из Брчког.

Сва права су задржана. Садржај ове публикације се може слободно користити или копирати у некомерцијалне сврхе, уз обавезно навођење извора.

Ставови изражени у овој публикацији не одражавају нужно ставове Европске уније.

САДРЖАЈ

Списак скраћеница **6**
1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА. **7**
1.1. Контекст 8
1.2. Коме су Смјернице намијењене 9
2. ОСНОВНА ТЕРМИНОЛОШКА ОДРЕЂЕЊА **11**
2.1. О термину 12
2.2. Фактори ризика за рано напуштање школе 13
2.3. Мјере за спречавање раног напуштања школе 16
2.4. Важност спречавања раног напуштања школе. 17
3. МОДЕЛ СВЕОБУХВАТНОГ, ИНТЕГРИСАНОГ МУЛТИСЕКТОРСКОГ ПРИСТУПА. **19**
3.1. Теоријски и вриједносни оквир модела 20
3.2. Институције/организације – носиоци активности, њихове улоге и одговорности у имплементацији мултисекторског модела спречавања РНШ 22
3.3. Циљна група дјеце којој је модел намијењен. 27
3.4. Кључне карактеристике модела. 27
3.5. Основне компоненте модела 28
4. ПРОЦЕС УСПОСТАВЉАЊА И ПРИМЈЕНЕ СВЕОБУХВАТНОГ, ИНТЕГРИСАНОГ МУЛТИСЕКТОРСКОГ МОДЕЛА СПРЕЧАВАЊА РНШ **31**
4.1. Најважнији кораци у успостављању и примјени модела. 32
4.1.1. Формирање мултисекторског тима. 32
4.1.2. Задаци и активности мултисекторског тима 33
4.1.3. Израда Акционог плана 34
4.2. Механизам раног упозоравања на дјецу у ризику од раног напуштања школе и тим за спречавање РНШ 35
4.2.1. Основне активности у склопу креирања механизма за рану идентификацију и реаговање. 37
4.2.2. Детаљна процјена дјетета у ризику од раног напуштања школе 39
4.2.3. Процјена образовних потреба дјетета. 40
4.2.4. Процјена породице и окружења дјетета 41
4.3. Планирање Индивидуалног плана подршке за дијете. 44
4.3.1. Тим за дијете. 45
4.3.2. Стратегије за планирање превазилажења ризика од раног напуштања школе. 46
4.3.3. Израда Индивидуалног плана подршке у ризику од раног напуштања школе 47
4.3.4. Реализација Индивидуалног плана подршке 49
4.4. Евалуација Индивидуалног плана подршке и постигнутих резултата 50
5. ОБЛАСТИ ПОДРШКЕ ДЈЕТЕТУ У РИЗИКУ ОД РАНОГ НАПУШТАЊА ШКОЛЕ **51**
5.1. Фактори ризика и области подршке. 52
5.2. Интервенције директно усмјерене на дијете. 53
5.3. Интервенције усмјерене на породицу 54
5.4. Интервенције усмјерене на вршњачку групу 55
6. ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ **57**
Литература **59**

Скраћенице:

РНШ – рано напуштање школе
ИПП – Индивидуални план подршке
МСТ – мултисекторски тим
ЦСР – центар за социјални рад
ДЦ – дневни центар
БиХ – Босна и Херцеговина
МОР – Међународна организација рада

1.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Контекст

Смјернице за успостављање мултисекторског модела спречавања раног напуштања школовања у локалним заједницама развијене су у оквиру пројекта *BRIGHT4ALL* – Основно право на образовање за сву дјецу у Босни и Херцеговини, који уз финансијску подршку Европске уније спроводи *Save the Children* канцеларија за сјеверозападни Балкан, у партнерству с Удружењем "Жене са Уне" из Бихаћа и Омладинским центром "Вермонт", Брчко дистрикт. Циљ овог пројекта јесте да пружи квалитативне и квантитативне податке о узроцима и опсегу проблема раног напуштања образовног процеса у пет циљаних регија (Унско-сански кантон, Тузлански кантон – ФБиХ; Приједор и Бијељина – РС и Брчко дистрикт БиХ), да упозори на недостатак системског приступа овом проблему и да иницира системска рјешења за спречавање раног напуштања школовања, посебно међу дјецом из рањивих група, гдје је ова појава најприсутнија.

Смјернице се ослањају на резултате локалног истраживања реализованог током 2017. године[1] и резултате мапирања и анализе пракси, модела и сервиса за дјецу у заједници усмјерених на спречавање напуштања образовног процеса, реализоване током августа 2019.[2] године. Мапирање је укључило и непосредни контакт с представницима локалних заједница[3] и заједничку анализу услуга/сервиса на три пројектне локације: Бијељина, Брчко дистрикт и Бихаћ, али и преглед постојећих модела подршке дјеци у ризику од раног напуштања школовања на глобалном нивоу, на основу доступних извјештаја и литературе. Креирање Смјерница обухватило је неколико фаза и консултативне процесе с различитим актерима, првенствено с особљем *Save The Children NWB*. Свакако су најзначајнији допринос развоју Смјерница дали представници организација "Жене са Уне" и "ЛАН" из Бихаћа, Омладинског центра "Вермонт", Брчко дистрикт, и организације "Отахарин" из Бијељине, заједно с представницима центара за социјални рад и школа у тим заједницама. Ријеч је о срединама које улажу напоре у спречавање раног напуштања образовног процеса, а резултати које су постигле, захваљујући, између осталог, успостављеним протоколима / референталним механизмима, чине полазну основу за развој ових Смјерница и модела представљеног у њима. Као примјер добре праксе истичемо да је потписан Протокол о поступању у случају напуштања и непохађања наставе за подручје Унско-санског кантона. Потписници Протокола су: Министарство образовања, науке, културе и спорта УСК-а, Министарство унутрашњих послова УСК-а, Министарство здравства, рада и социјалне политике УСК-а, градови Бихаћ и Цазин, општине Бужим, Велика Кладуша, Босанска Крупа, Босански Петровац, Кључ и Сански Мост те невладине организације "Жене са Уне" и "ЛАН" из Бихаћа. Ускоро се очекује операционализација развијених референталних механизама за подручје Брчко дистрикта и Бијељине, односно потписивање Протокола о поступању у случају напуштања и непохађања наставе.[4]

Међутим, шире гледано, мјере подршке заједнице дјеци и младима под ризиком од напуштања школовања су ријетке, а и гдје постоје често спречавање напуштања школовања није њихов примарни циљ. Истовремено, и поред свијести о значају успостављања сарадње различитих актера на локалном нивоу, она је слаба и недовољно усмјерена на спречавање напуштања образовног процеса дјеце под ризиком.

Када је ријеч о системским рјешењима, постоји општа сагласност да на том плану има доста потреба и могућности за унапређење. Прије свега, подаци о дјеци која нису обухваћена системом образовања као и подаци о самом напуштању образовног процеса не прикупљају се систематски, што спречава успостављање ефикасног планирања спречавања и креирање адекватног система праћења и раног препознавања дјеце под ризиком. Уз то, у оквиру образовног система још увијек није адекватно ријешено питање враћања у систем образовања ученика који су напустили школовање. Резултати спроведених истраживања показују да рано напуштање школе није изражено у цјелокупној школској популацији дјеце и младих у БиХ и земљама региона, већ је запажена нарочита угроженост дјеце из одређених група, посебно оних из сиромашних породица. За сваку је заједницу суштински значајно да успостави и развија мјере и сервисе подршке, како би дјеци под највећим ризиком од напуштања образовног процеса омогућиле да заврше школовање, макар до достизања

1 Локално акционо истраживање о размјерима и узроцима напуштања образовања, др Ивана Зечевић, *Save the Children NWB,* 2017. год.

2 Анализа пракси, модела и сервиса за дјецу у заједници усмјерених на спречавање напуштања / дјеловање у случају напуштања образовног процеса – необјављен документ, *Save the Children NWB,* 2019. год.

3 Представници организација цивилног друштва, центара за социјални рад и школа

4 Ово су резултати реализације пројекта *BRIGHT4ALL* – Основно право на образовање за сву дјецу у Босни и Херцеговини.

нивоа средње стручне спреме. На тај начин не само да би се повећала једнакост у друштву већ би се прекинуо зачарани круг сиромаштва, јер би свако дијете добило могућност да промијени своју неповољну животну ситуацију управо достизањем вишег нивоа образовања.

На крају, важно је нагласити да међународни обавезујући документи,[5] позитивни законски пропис у БиХ као и постојећи механизми пружају довољно простора за осмишљавање мјера од стране надлежних актера на нивоу локалне заједнице. Различити модели превенције и мјере интервенције и компензације за спречавање раног напуштања школовања у локалној заједници тек треба да се развију и њихова ефикасност тестира у пракси. Сврха ових Смјерница јесте да понуде могући оквир за дјеловање управо на нивоу локалне друштвене заједнице гдје је проблем и настао и гдје дјеца живе, расту и развијају се.

1.2. Коме су Смјернице намијењене

Рано напуштање школовања и неукључивање у образовни процес представља проблем који има драстичне посљедице, не само на индивидуалном већ и на друштвеном и економском плану, и зато није и не може да буде само проблем школе и система образовања. Пракса је показала да напори у оквиру само једног система нису довољни, поготово када се има у виду сложеност проблема и његова мултифакторска условљеност, као и чињеница да су посебно угрожена дјеца из рањивих група, као што су дјеца из сиромашних породица, дјеца ромске националности, која живе у тешким социоекономским условима, дјеца с тешкоћама у развоју, која представљају посебну групацију унутар ове, према многим критеријумима, хетерогене групације дјеце и младих.

Међународна искуства недвосмислено потврђују да су се као недовољно успјешни показали они приступи проблему који су подразумијевали само системске промјене или они који су имплементирани само у школама (*Lyche*, 2010, стр. 29). Управо интегрисани приступ и блиска сарадња најразличитијих служби на локалном нивоу и представника свих релевантних институција, уз обавезно укључивање и рад с родитељима, представља приступ који се показао као најдјелотворнији.

Смјернице су зато намијењене свима који својим активностима могу, требају и желе да допринесу томе да се рано напуштање школе препозна као проблем у чију превенцију мора да се укључи друштво у цјелини, локална заједница, школа и породица.

На нивоу локалне заједнице Смјернице су посебно намијењене:

- јединицама локалне самоуправе, посебно секторима који су надлежни за бригу о дјеци (социјална заштита, здравље, образовање, полиција...);
- центрима за социјални рад;
- васпитно-образовним установама (предшколским, основношколским и средњошколским);
- организацијама цивилног друштва – пружаоцима услуга на локалном нивоу који у свом дјелокругу рада имају бригу о дјеци и њиховим породицама;
- установама социјалне заштите (домови за дјецу, дневни центри, прихватилишта, савјетовалишта...);
- свим другим значајним актерима на локалном нивоу (нпр. ромски координатори, педагошки асистенти, здравствене медијаторке, мобилни тимови) ангажованим у организованом и координираном реаговању на проблем РНШ;
- породицама, родитељима/хранитељима дјеце раног и школског узраста којима је потребна помоћ и подршка у рјешавању проблема;
- својој дјеци у заједници, како оној која се налазе у ризику од неукључивања и/или напуштања образовног процеса, оној која желе да се врате у школу, тако и оној дјеци која су спремна да пруже подршку својим вршњацима у превазилажењу животних недаћа.

5 Мисли се на све документе које је ратификовала БиХ.

2.

ОСНОВНА ТЕРМИНОЛОШКА ОДРЕЂЕЊА

2.1. О термину

У литератури се могу срести различити термини са сличним или идентичним значењем, као и различита одређења истих термина. На европском подручју често се користи термин **рано напуштање школовања (РНШ)**, ***Early School Leaving (ESL)***. Међутим, овај термин је у фази мијењања јер све већи број аутора користи термин *Early leaving from education and training*. У суштини се ради о потреби да се уско схваћено школовање, које подразумијева традиционални институционални вид образовања, замијени и уступи мјесто ширем појму образовања, које подразумијева и друге, неформалније и савременије видове образовања. Америчка терминологија уобичајено користи појам ***dropout***, односно **осипање**. Важно је истаћи да се ови појмови могу односити на различите циљне групе дјеце и младих, па у том смислу могу имати и другачија значења.

Важно је објаснити разлику између два сродна појма, између *раног напуштања школовања* (РНШ) (енгл. *early school leaving – ESL*) и *осипања* (енгл. *dropout*).

Рано напуштање школовања – Европска унија дефинисала је да су особе које су *рано напустиле школу* особе узраста од 18 до 24 године које више нису у процесу образовања или обука, а нису стекле диплому средње школе у којој је школовање трајало дуже од двије године. То могу бити ученици који су напустили школу прије завршетка средње школе или они који су похађали одређене стручне школе или обуке за различите занате, а њихова диплома није еквивалентна дипломи завршене средње школе. Односно, ученици обухваћени стопом раног напуштања школе су они који су прекинули одређени степен школовања прије добијања дипломе, нису уписали сљедећи ниво школовања.

Важно је напоменути да аутори праве разлику између шире и уже дефиниције раног напуштања школовања. Према широј дефиницији, рано напуштање школовања односи се на све оне који задовољавају претходни критеријум (немају стечене квалификације, без обзира на то да ли су похађали средњу школу или не). Према ужој дефиницији, РНШ се односи само на ону дјецу која су уписала средњу или основну школу, али су је напустила.

Осипање – Овај појам односи се на све ученике који школовање прекидају прије стицања дипломе, односно прије завршетка започетог нивоа школовања, основног или средњег, али не обухвата дјецу која се нису ни уписала у школу нити ученике који не настављају школовање након што су завршили законски обавезни ниво образовања.

Осипање ученика **не подразумијева**:

- смањење броја ученика усљед демографског пада становништва;
- премјештање ученика у другу школу;
- друге разлоге због којих ученик напушта одређену школу, али наставља са школовањем.

Када је ријеч о земљама у региону (Босна и Херцеговина, Црна Гора, Србија), не постоји општеприхваћена и јединствена дефиниција. Осим већ описаних термина, користе се изрази "непохађање и напуштање образовања", "напуштање школе" и сл. Овим земљама заједничко је, између осталог, то да је, у складу с важећим прописима, основно образовање обавезно и бесплатно за сву дјецу, док средње образовање није законски обавезно.

На крају, треба нагласити да споменуто различито дефинисање појаве раног напуштања образовног процеса може бити врло значајно приликом формулисања мјера за отклањање узрока и остваривање кључних стратешких циљева на нивоу заједнице када је ријеч о спречавању и санирању појаве. Ако појам раног напуштања школовања осим осипања укључује и ону дјецу која никада нису кренула у основну школу или нису уписала средњу школу, мјере за смањивање раног напуштања школовања морају бити разноврсније него када се РНШ односи само на ону дјецу која напуштају школу.

У овом раду доминантно је у употреби термин "рано напуштање школе" (РНШ), и увијек са ширим значењем, дакле односи се на дјецу која нису ни укључивана у образовни процес као и на ону која су била у њему па су га напустила.

2.2. Фактори ризика за рано напуштање образовног процеса

Изградњи и успостављању ефикасног модела претходи мапирање расположивих и недостајућих ресурса и утврђивање фактора ризика који доводе до раног напуштања школовања у заједницама гдје се модел примјењује. Услуге/сервиси и активности које они укључују треба да буду циљано усмјерени на елиминисање и неутрализацију фактора ризика.[6] Многим квалитативним истраживањима циљ је да проникну у најважније личне разлоге као и разлоге везане за окружење због којих дјеца/млади одустају од даљњег школовања. Разумијевање фактора који дјелују на индивидуалном нивоу доприноси бољем разумијевању појаве и успјешнијој стратегији за смањење РНШ.

Фактори ризика који дјелују на дијете су испреплетени и често се нивои с којих фактори дјелују међусобно преплићу.

Табела 1. Дејство фактора ризика с различитих нивоа

Ниво дјеловања	Фактори дјеловања
Школа	фронтална настава, дисциплиновање, лоши међуљудски односи у колективу наставника и ученика, недостатак механизама за спречавање дискриминације и вршњачког насиља итд.
Породица	незапосленост, низак социоекономски статус, миграције, насиље у породици, ниско вредновање образовања...
Заједница	опште сиромаштво, низак стандард, ниска социјална давања, дискриминација, неприхватање различитости, политике које недовољно подржавају сиромашне ученике
Дијете	изостанак подршке породице, ниска мотивација, изостајање с наставе, ниска постигнућа, проблеми у понашању...

Дакле, без обзира на сложеност проблема, могуће је, с мањом или већом прецизношћу, описати ризик од раног напуштања школовања, уколико, на основу емпиријских налаза у једној средини, идентификујемо факторе ризика. Стога у посљедње вријеме све више истраживања која се баве проблемом у фокус ставља различите нивое с којих дјелују фактори ризика и испитују повезаност и условљеност њиховог дјеловања на појаву раног напуштања школе (**табела 1**).

У свим друштвима која не препознају значај спречавања проблема ризик од РНШ је већи.

Имајући то у виду, у наставку текста ћемо у најкраћим цртама описати кључне карактеристике фактора ризика који долазе из друштвене заједнице, школе, породице и оних који су везани за лична својства самог дјетета, а у садејству с другим могу представљати факторе ризика за рано напуштање школе.

Стање у широј друштвеној заједници, економски развој и систем друштвених вриједности у различитим срединама могу повећавати или смањивати ризик од раног напуштања образовног процеса. Сиромаштво, односно социјална и економска депривираност, спада у главне узроке раног напуштања школе. Веома је важно да разумијемо на које све начине оно доводи до ове нежељене појаве. Наиме, социјална и економска депривација породице условљава да дјеца расту у срединама које су сиромашне и тако им је често смањена могућност остваривања интелектуално стимулативне интеракције (нпр. дјеца из таквих средина имају мање могућности да се сусрећу са сликовницама, књигама, креативним техникама игре и сл.). Потребно је, прије свега, да имамо на уму да дјеца погођена сиромаштвом имају тешкоће да задовоље основне егзистенцијалне потребе. Потпуно је јасно да је материјална подршка толико важна да мора да претходи психосоцијалној подршци, односно да буде паралелно присутна док год је потребно.

6 У том смислу посебно су разматрани резултати истраживања реализованог у оквиру пројекта *BRIGHT4ALL* и фактори ризика на локацијама које је истраживање обухватило.

Због сиромаштва нека су дјеца принуђена да напусте школу и да почну да привређују, при чему услови у којима раде и остварују приходе често директно угрожавају њихов даљњи развој. Резултати истраживања[7] које је настојало да идентификује кључне факторе који узрокују РНШ показују да многе школе немају поуздану евиденцију о броју ученика који су напустили школовање ни поуздану евиденцију о разлозима због којих се ученици исписују или напуштају школу. Многе економски неразвијене заједнице издвајају за социјална давања најугроженијим породицама новчане износе који нису довољни, односно који не могу да буду превентивни фактор који ће дјецу задржати у образовању. Исто тако, дешава се да сам проблем раног напуштања школе није адекватно препознат, па се често мијеша с демографским падом, миграцијама и промјенама школе. Честа је појава да друга школа упише ученика без преводнице из претходне школе, што доводи до тога да ни школа ни локална самоуправа не знају да ли је дијете наставило школовање у некој другој школи или се ради о прекиду школовања. Сасвим је сигурно да је у друштву које не препознаје значај спречавања ове појаве, а то је видљиво у многим сегментима, као што је неадекватно прикупљање података и неадекватно схватање проблема и важности његовог спречавања, ризик од РНШ већи.

Школски фактори напуштања образовног процеса – Већ је истакнуто да појава раног напуштања школовања није проблем само школе нити се може рјешавати само на том нивоу. Међутим, важно је имати у виду чињеницу да скоро сви аспекти функционисања школе могу да буду фактори који повећавају ризик од раног напуштања или пак могу да буду и значајни ресурси превенције, под условом да се смислено ставе у ту функцију и искористе на прави начин. Налази спроведених истраживања показују да од начина како се креира школско окружење у циљу прилагођавања потребама ученика умногоме зависи и ниво постигнућа и смањење осипања (*Felner* и сар., 2007). У школама у којима се не развијају односи подршке, у којима се не посвећује посебна пажња ученицима под ризиком, РНШ је веће. Такође, квалитативне студије показују да позитивна школска клима за неке ученике бити може подстицај да похађају школу. Исто тако, истраживања показују да различити школски фактори могу повећавати стопу раног напуштања школе. Тако, на примјер, вршњачко злостављање, дискриминација, вријеђање и непоштовање ученика од стране наставника често могу да, удружени с другим факторима, за посљедицу имају да ученик прекине школовање.

> У школама у којима се не развијају односи подршке, у којима се не посвећује посебна пажња ученицима под ризиком, РНШ је чешће.

Даље, недостатак различитих превентивних и интервентних мјера, као што су индивидуализовани приступ ученику, позитивна вршњачка интеракција, партиципација ученика и њихових родитеља у различитим аспектима школског функционисања, одликује школе с вишом стопом напуштања школе. У таквим школама се не дешавају активности с циљем да развију осјећај прихваћености ученика под ризиком од напуштања школе. У већ споменутим истраживањима у земљама региона,[8] закључује се да међу вршњацима у школама постоје различити облици насиља, злостављања и дискриминације. Такође, на такве појаве често изостаје адекватна реакција, или је неувремењена. Вршњачка подршка није довољно искоришћена, нити је стављена у функцију спречавања раног напуштања школе. Ипак, као кључни школски фактори који доводе до раног напуштања школе из основног и средњег образовања у овом истраживању издвојили су се квалитет наставе, односно недовољно прилагођавање наставног процеса развојним и образовним потребама ученика и неадекватна подршка ученику у процесу учења.

> Индивидуализовани приступ ученику, позитивна вршњачка интеракција, партиципација ученика и њихових родитеља... воде ка успјеху у спречавању раног напуштања школе.

7 Института за психологију, Павловић, Бабић и сарадници, 2013.

8 Института за психологију, Павловић, Бабић и сарадници, 2013. Локално акционо истраживање о размјерима и узроцима напуштања образовања, др. Ивана Зечевић, *Save the Children NWB,* 2017. год.

Фактори ризика који долазе из породичног окружења. Неопходно је разумјети ову групу фактора како би дјеца која су изложена овим факторима ризика могла лакше да се идентификују и да се креирају индивидуализоване мјере подршке и превенције прилагођене њиховим специфичностима. Резултати студија из земаља региона (Павловић, Бабић, 2013) показују да су под највећим ризиком дјеца из породица с ниским социоекономским статусом и ниским степеном образовања родитеља, понекад до нивоа неписмености. У овим породицама, оптерећеним егзистенцијалним проблемима, родитељи немају енергије и/или времена да се посвете школовању своје дјеце, при чему је често присутно и ниско вредновање образовања уопште. Ради се о породицама које не могу да обезбиједе основне услове за живот, храну, одјећу, обућу и грijање, а социјална помоћ коју користе (ако је користе) није довољна да задовољи све потребе, па су дјеца принуђена да прекину школовање и почну да привређују како би допунила кућни буџет. Напомињемо да се ради о дјеци која су принуђена да раде и живе у крајње угрожавајућим условима и да је овдје ријеч о кршењу свих дјечијих права (не само права на образовање), а понекад и о виталној угрожености те дјеце. Често, сезонска природа посла родитеља условљава промјену мјеста пребивалишта, што за посљедицу има и повремена прекидања школовања дјетета, па дијете по повратку у своје мјесто има тешкоће да надокнади пропуштено градиво, а школе им не пружају довољно подршке у томе. Ту су и општине које нису обезбиједиле превоз ученицима, а сиромашни родитељи немају средстава да покрију трошкове превоза, па је то један од разлога за прекидање школовања. Истраживања показују да дјеца која су напустила школу у већем броју случајева долазе из породица с поремећеним односима, из једнородитељских породица и из породица које су (осим сиромаштвом) оптерећене и другим проблемима. Ријеч је о проблемима као што је присуство хроничних болести, менталних болести, склоност чланова породице злоупотреби алкохола или других психоактивних супстанци, насиље у породици и злостављање и занемаривање дјеце.

Фактори ризика који дјелују на дијете/ученика су испреплетени и често се нивои с којих фактори дјелују међусобно преплићу. У том смислу тешко је прецизно одредити **индивидуалне факторе ризика** који се односе на само дијете, јер су они снажно условљени дејством фактора који долазе из окружења. Неповољни услови одрастања, осујећења у бројним сферама живота остављају посљедице на личност дјетета, а то се манифестује на начин како дијете перципира себе, заједницу у којој живи и своје мјесто у тој заједници. Одражавају се и на однос према школи као институцији и образовању које она нуди. Тако је велика квантитативна студија у Хрватској показала да су најзначајнији предиктори раног напуштања школе слични као у другим, сусједним земљама региона, а да су то: **учестало изостајање с наставе и велики број изостанака (апсентизам), ниска постигнућа, учестало понављање разреда, низак социоекономски статус и низак ниво образовања родитеља**, посебно мајки. **Понављање разреда је најснажнији предиктор,** а за сваки поновљени разред вјероватноћа прекидања школовања повећава се за четири пута (Ферић, Милас и Рихтар, 2010). Ово посредно говори о важности школе, односно могућности да школа снажно превентивно дјелује на смањење раног напуштања образовног процеса. Квалитативни резултати ове студије указују на то да су разлози за напуштање средње школе, прије свега, у неприлагођености школе потребама и интересовањима дјеце, при чему низак социоекономски статус додатно утиче на прекидање школовања. У основној школи прелазак на предметну наставу повећава ризик од одустајања, док је у средњој школи то прва година, када се дјеца адаптирају на нову школску средину. Споменута студија Института за психологију из Београда, указује и на то да су код дјеце која су напустила школовање чешће били присутни проблеми у понашању различите природе, па и изражено делинквентно понашање (Павловић, Бабић, 2013). Дјеца често напуштају школу и због одсуства мотивације и из других психолошких разлога (недостатак амбиције, ниско самовредновање, лоша слика о себи, недостатак самопоуздања и сл.), који су удружени с економским разлозима. Већи је ризик да ће се то десити уколико настава није прилагођена дјетету и његовом интелектуалном развојном нивоу, предзнању, мотивацији, когнитивном стилу, потребама за додатном подршком и сл. Питање **мотивације** веома је важно у контексту раног напуштања школовања и оно се провлачи и кроз индивидуалне и кроз школске факторе осипања. Индивидуализација наставе мора укључити схватање сложене природе мотивације (*Hidi, Harackiewicz*, 2000).

На основу резултата локалног акционог истраживања спроведеног у БиХ можемо закључити да је изостанак мотивације за школовање најчешће навођен разлог непохађања школе. Након мањка мотивације као разлози су навођени потреба за радом и зарадом, пресељење у другу државу и изостанак подршке родитеља.

Када се датим резултатима додају и резултати које су исти испитаници постизали на скалама кориштеним у овом истраживању, потврђује се да су:

Да би се спријечила додатна стигматизација дјеце из рањивих групација (ромска дјеца, она која живе у сеоским, девастираним срединама, дјеца из сиромашних породица, дјеца с потешкоћама у развоју...), важно је знати да се рано напуштање образовања може догодити **било ком дјетету, у било ком тренутку** током школовања, због дјеловања неповољних околности, као што су болест, трауматични догађаји и друга нежељена збивања.

- изостанак мотивације,
- недостатак заинтересованости за школу,
- недостатак подршке родитеља,
- изостанак доживљаја породице као безбједне базе,
- склоност агресивним облицима понашања,
- често изостајање с наставе (апсентизам),
- неадекватна слика о себи

фактори који могу да буду индикатори на основу којих се са знатном дозом сигурности може претпоставити да би дијете могло престати да похађа школу.

2.3. Мјере за спречавање РНШ

Ефикасну превенцију РНШ и реаговање у ситуацијама када се оно дешава карактерише интерсекторски приступ, и то у виду свеобухватних мјера које су међусобно усклађене. Овакве мјере нису уско фокусиране на сам проблем, већ прате широк репертоар фактора ризика од осипања. У земљама с добром праксом спречавања осипања све мјере се на нивоу државе дефинишу на интерсекторском нивоу, док се сама имплементација може одвијати на националном, локалном и на нивоу саме школе. Такође, у овим земљама разликују се мјере превенције, мјере интервенције и мјере компензације.

Мјере превенције – усмјерене су на процесе који узрокују рано напуштање школовања. Њима се елиминише или минимизира дјеловање фактора ризика од раног напуштања школовања. Такве мјере су укључивање дјеце у квалитетан предшколски програм, креирање садржајног ваннаставног програма у школама, континуирана подршка дјеци из мањинских или маргинализованих заједница, сиромашних породица и сл. То су и мјере перманентног стручног усавршавања и развијања компетенција наставног кадра, рад на промјени културе у школи и заједници.

Мјере интервенције – примјењују се у ситуацијама када се и поред превентивног дјеловања појаве фактори ризика који у раној фази сигнализују опасност да дијете / млада особа напусти образовни процес и циљ им је да то спријече. Ријеч је спектру мјера које се примјењују у раној фази појаве проблема. Међу те мјере убраја се систем ране идентификације, који подразумијева идентификацију ученика у ризику од напуштања школе и осипања и реаговање на прве знаке раног напуштања и осипања, у циљу обезбјеђивања подршке ученицима у ризику. Најбољим мјерама интервенције сматрају се оне које се не спроводе само у школи већ шире, у заједници, и подразумијевају, осим наставника и родитеља, укључивање других стручњака из заједнице који пружају специјализоване услуге значајне за унапређење функционисања дјетета и породице. Врло су богате мјере интервенције на нивоу школе и оне представљају значајну подршку ученицима у ризику, у виду допунске наставе, вршњачког учења, обезбјеђивања уџбеника и прибора за школу, ужине, ангажовања у ваннаставним и ваншколским активностима и др. Међу ове мјере спада и подршка наставницима у њиховом професионалном развоју, посебно за креирање позитивне климе у школи и учионици, окружења које мотивише ученика за учење, примјену различитих метода и техника рада које су прилагођене индивидуалним потребама и специфичностима сваког дјетета.

Мјере компензације – нуде могућности образовања и професионалног оспособљавања ученицима који су рано напустили школовање и циљ им је њихово поновно укључивање у образовање и професионално оспособљавање.[9] Ове мјере подразумијевају постојање доступних и релевантних програма за све који су заинтересовани да се поново укључе у систем образовања и обука. Ти програми треба да одговарају на потребе појединца, али и тржишта рада. Да би биле ефикасне, мјере компензације морају да буду постављене тако да захватају шира подручја, првенствено подршку личном развоју и развоју животних вјештина. Даље, ове мјере омогућавају укључивање у свијет рада (способност за запошљавање, савјетовање и каријерно вођење).

> Удио оних који прерано напуштају школовање треба да буде испод 10%, а најмање 40% младих треба да има стечено терцијарно образовање.
>
> *Стратегија Европа 2020.*

Због комплексности потреба једне групације оних који се враћају у процес образовања улога наставника у програмима "друге шансе" шира је и сложенија него у редовној настави, од њих се често очекује да савјетују и усмјеравају полазнике о питањима која нису у вези с учењем. Зато се препоручује развој специјализованих сервиса који могу да одговоре на потребе ове врло хетерогене групације дјеце и младих.

2.4. Важност спречавања РНШ

Рано напуштање школе проблем је с којим се данас суочавају многе државе свијета, како развијене тако и земље у развоју, гдје је та појава неупоредиво заступљенија. Резултати многих истраживања показали су да су посљедице раног напуштања школе тешке, далекосежне и јасно видљиве, не само на индивидуалном плану већ и у читавом друштву и његовој економији. Зато је за свако друштво од виталне важности спречавање раног напуштања школовања код дјеце која су у високом ризику, односно смањивање броја дјеце која рано напусте школу. Ипак, када је ријеч о земљама у региону (БиХ, Србија, Црна Гора), овај проблем још увијек **није у довољној мјери препознат као проблем друштва**. Доминантно се посматра и третира само као проблем дјетета и породице/родитеља/старатеља, а не као друштвени проблем условљен вишеструким факторима, у чије рјешавање треба да буду укључени различити актери, како на националном тако и на локалном нивоу. Посљедице раног напуштања школе и осипања ученика из система образовања видљиве су на:

- **индивидуалном** плану – несигуран и апатичан појединац коме је смањена могућност запошљавања и који живи од социјалне помоћи на друштвеним маргинама;
- **друштвеном** плану – низак образовни ниво становништва, висока стопа незапослености на националном и локалном нивоу, велика издвајања из буџета за социјална давања, пораст пријеступничког понашања;
- **економском** плану – слаб привредни напредак и раст економије.[10]

> Посљедице раног напуштања школе видљиве су на **индивидуалном, породичном, друштвеном и економском** плану.

На индивидуалном нивоу рано напуштање образовног процеса значи, између осталог, губитак могућности за пун лични развој и успјех, како на професионалном тако и на приватном пољу. Млади који рано напусте школовање често остају на маргинама друштва, принуђени да прихватају слабије плаћене послове (некада у сивој зони), а неријетко и социјалну помоћ државе. Уколико овоме придружимо и честе проблеме здравствене природе, уз изостанак здравственог осигурања, онда је јасно да овај проблем генерише високе трошкове у виду социјалних давања, потреба за здравственом заштитом и његом. Када се на овај начин сагледају социоекономске посљедице раног напуштања образовања, а имајући у виду и демографску слику земаља у региону, чије становништво стари, намеће се закључак о потреби укључености свих релевантних актера на свим нивоима како би се проблем раног напуштања школовања ставио под контролу.

9 У литератури се различити образовни програми овог типа срећу под називом "друга шанса".

10 Стоп напуштању школе, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада Р. Србије, Београд, 2016.

3.

МОДЕЛ СВЕОБУХВАТНОГ, ИНТЕГРИСАНОГ МУЛТИСЕКТОРСКОГ ПРИСТУПА СПРЕЧАВАЊУ РНШ

3.1. Теоријски и вриједносни оквир модела

У овом дијелу дат је сажет приказ теоријских полазишта и поставки које сматрамо кључним за понуђени концепт услуга у заједници и модел спречавања раног напуштања образовног процеса приказан у Смјерницама.

Теорија савременог социјалног рада

За теорију и праксу савременог, интегративног социјалног рада значајно је увођење **холистичких и еколошко системских перспектива**. Ови приступи наглашавају потребе и тешкоће корисника, у нашем случају дјетета или младе особе, из којих се изводе циљеви социјалног рада за свако дијете. Дијете се сагледава као цјеловита особа, која је на неки начин производ цјелокупног контекста одрастања у одређеној животној средини. Стога је сврха социјалног рада поспјешивање и унапређење адаптације између дјетета / младе особе и система с којим је повезано, у складу са социјалном правдом, уз свијест да обје стране у процесу имају тешкоће у адаптацији. Еколошко системски утицаји у социјалном раду наглашавају:

- индивидуе и њихова социјална средина налазе се у сталној интеракцији, што доводи до константних промјена на обје стране;
- индивидуе су активни учесници у сопственом развоју, што значи да је однос између особе и средине реципрочан;
- постоји холизам, повезаност подсистема у глобалном систему, тако да промјене у једном подсистему изазивају одговарајуће промјене у подсистемима који су ближе или даље од индивидуе.

Ове поставке представљају полазну основу за креирање модела спречавања раног напуштања образовног процеса и сервиса/услуга у заједници који су усмјерени у правцу спречавања и санирања узрока и фактора ризика који доводе до РНШ. Функционисање дјеце која су у ризику од напуштања школе или им се то већ догодило зависи од њихових интеракција са системима који их окружују, али и од доступности ресурса који би им омогућили и олакшали функционисање. Сврха социјалних услуга у том контексту јесте стварање услова и јачање капацитета за адекватно функционисање дјетета / младе особе у образовном систему, тј. у школи, породици и заједници, као и чињење ресурса заједнице доступним сваком појединцу.

Методологије рада различитих пружалаца социјалних услуга у заједници (центар за социјални рад, дневни центар за дјецу у ризику и сл.), а добрим дијелом и оних који се баве образовањем, у великој мјери треба да буду усаглашене с принципима који проистичу из еколошко системских перспектива и који социјални рад опредјељују као интегративни модел социјалног рада, који се остварује кроз интегрисано дјеловање социјалних и других служби и организација у заједници, према проблемима и потребама корисничких група.

За модел, односно концепт који заступамо, битан је **системски приступ** који указује на неопходност сагледавања ширег контекста у коме дијете живи и одраста. Из овог приступа произлазе различити терапијски правци који дају оквир за сагледавање и разумијевање понашања људи и проблема с којима се суочавају. Такав је **мултисистемски приступ** који је настао као одговор на потребу за ширим сагледавањем проблема у функционисању, јер посматра проблем дјетета као вишеструко детерминисан и повезан с карактеристикама дјетета и породице, вршњачке групе и школе и ширег контекста заједнице, који укључује и друге актере у заједници, па и вриједносни систем и утицај медија.

Шематски приказ 1. Мултисистемски модел сагледавања дјетета у окружењу

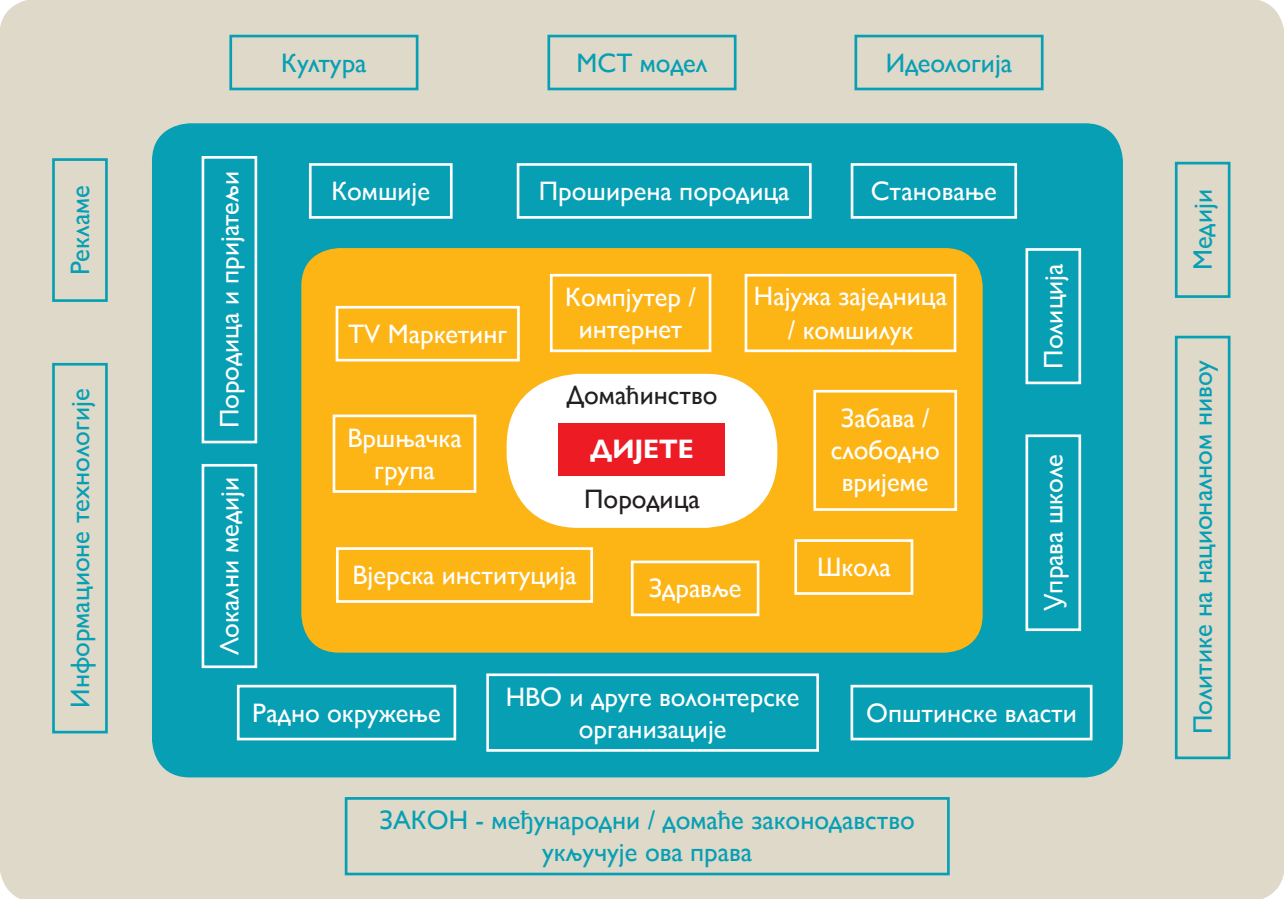

Адаптирано из Bronfenbrennerovog Еколошког модела средине

Када је ријеч о утицају психолошких теорија, издвајамо хуманистичко-егзистенцијалне приступе, а као посебно важан за нас издваја се **концепт позитивног развоја младих**. Фокус ове оријентације је позитиван развој и позитивно, здраво функционисање, а полазна основа је увјерење да свако дијете носи инхерентну тенденцију ка самоактуализацији те да ће, у погодном окружењу, свако дијете бити у стању да развије своје људске потенцијале. Задатак различитих актера у заједници, који у дјелокругу свог рада имају бригу о дјеци, јесте оснаживање дјетета, породице и локалне заједнице. Приступ се ослања на екосистемску оријентацију, трагање за и промоцију "снага" и потенцијала дјетета, породице и локалне заједнице, успостављање и његовање партнерства и настојање да се промјене остваре на свим нивоима на којима се одвија живот и развој дјетета (индивидуални, породични, групни, локална заједница) (Стакић, 2008).

Холистички приступ

Модел за који се залажемо, односно све услуге/сервиси које укључује, његује холистички приступ у свом раду. Холистички приступ подразумијева мултидимензионалност у третирању кључних проблема дјетета које је у ризику од раног напуштања образовног процеса, али и породице у којој дијете живи. То захтијева не само тимски рад већ и шири мултидисциплинарни приступ који укључује многе стручњаке и институције у заједници. Комплексност дјечјих потреба захтијева свеобухватни приступ њиховом задовољавању, који није могуће остварити само у оквиру школе, дневног центра или неког другог пружаоца услуге већ и путем њиховог укључивања у програме и услуге сваког од њих. Требало би нагласити да се мрежа подршке заснована на холистичком приступу не односи само на професионалце већ и на волонтере и вршњачку подршку, која може одиграти важну улогу у пружању подршке дјетету/породици и оснаживању њихових потенцијала за наставак школовања и/или поновно укључивање у образовни процес.

Поштовање права дјетета

На крају, али не мање важно, модел спречавања раног напуштања школовања, услуге и активности које укључује своје дјеловање у потпуности базирају на поштовању основних права и интереса дјетета, на начин како су дефинисани Конвенцијом о правима дјетета УН-а. Конвенција садржи 54 члана, који се односе на четири групе права која се дјеци морају омогућити: **права на опстанак** (обухватају право на живот и право на задовољавање основних, егзистенцијалних потреба); **права на развој** (укључују све предуслове који су нужни за нормалан и потпун развој свих потенцијала дјетета); **заштитна права** (права која траже да дјеца буду заштићена од свих облика злоупотребе, занемаривања и злостављања) и **партиципативна права** (дају дјеци могућност да буду активни учесници у животу своје заједнице).

У Босни и Херцеговини је, у складу с важећим законским рјешењима и ратификованим међународним документима, основно образовање обавезно (за разлику од средњошколског) и бесплатно за сву дјецу која живе на територију БиХ. Кључно начело на коме почива образовање формулисано је као **право дјетета на образовање**, и то на такав начин **да свако дијете има једнако право приступа и једнаке могућности учешћа, без дискриминације на било којој основи.**

3.2. Институције/организације – носиоци активности, њихове улоге и одговорности у имплементацији мултисекторског модела спречавања РНШ

Из претходно описаног теоријског концепта, укључујући и концепт дјечјих права, произлазе улоге различитих актера у заједници који брину о дјеци и њиховој добробити, свако из своје перспективе и свог дјелокруга рада, али са заједничким циљем, који је усмјерен на остваривање најбољег интереса сваког дјетета, а он, свакако, подразумијева укљученост у образовни процес. Услуге се обезбјеђују у партнерству и сарадњи с дјететом и породицом, који такође преузимају одговорност за реализацију постављених циљева на образовном плану. Спречавање раног напуштања школе треба посматрати као дугорочан процес који подразумијева интегрисан приступ фокусиран на превенцију и интервенцију, који се одвија у сарадњи јединице локалне самоуправе, школе и различитих служби у оквиру локалне заједнице, прије свега центра за социјални рад, као базичне установе социјалне заштите, али и других сервиса у заједници који у свом дјелокругу рада имају дјецу и њихове породице. Најзначајније је обезбиједити сараднички однос на локалном нивоу у циљу спречавања раног напуштања школе, а то се постиже успостављањем и потписивањем одговарајућих протокола. Референтни механизам/протокол идентификује институције, њихове надлежности, начин сарадње и прикупљања релевантних података и других информација, њихову размјену и начин поступања у ситуацијама када постоји сумња или сазнање да је дијете у ризику од напуштања образовања. Такође, представља основу за усаглашено заједничко дјеловање страна потписница у циљу континуираног рада на рјешавању проблема напуштања образовања.

Полазећи од потребе превентивног и интервентног дјеловања и од надлежности дефинисаних одговарајућим законима, **улога јединица локалне самоуправе (општине)** огледа се у томе што треба да обезбиједи сљедеће:[11]

- доступно образовање сваком дјетету на свом територију путем доношења акта о мрежи предшколских установа и школа, обезбјеђивањем превоза, у сарадњи с локалним превозницима, обезбјеђивањем уџбеника и прибора за дјецу из породица лошег материјалног стања, у сарадњи са школом, центрима за социјални рад, Црвеним крстом и сл.;
- упис у припремни предшколски програм и основну школу сваког дјетета које је навршило године за укључивање у образовање. У остваривању овог задатка локална самоуправа треба да очекује помоћ и подршку од: здравствених служби (физичка и емоционална спремност дјетета, здравствено стање дјеце и ученика), педагошких асистената (рад с родитељима, посебно ромске националности, о важности раног укључивања дјеце у образовање), центра за социјални рад (социјални статус родитеља и дјеце и могућност за пружање подршке у образовању), полиције, али и судија за прекршаје (покрећу прекршајни поступак против родитеља који нису уписали дјецу у припремни предшколски програм и/или основну школу);

11 Преузето из публикације "Стоп напуштању школе", Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада Републике Србије, Београд, 2016.

- квалитетно образовање дјеце и ученика у установама на свом територију, што ће постићи: избором најрелевантнијих представника локалне самоуправе у управни одбор предшколске установе / школски одбор школе, сарадњом с директорима и осталим управљачким тијелима установе (школски одбор, савјет родитеља), обезбјеђивањем материјалних средстава за одржавање хигијене у установама и набавком наставних средстава и учила, обезбјеђивањем средстава за стручно усавршавање васпитача и наставника, подржавањем факултативних наставних предмета и ваннаставних активности установа образовања, повезивањем школа с организацијама, предузећима, успјешним предузетницима и др.;
- пружање подршке школама, ученицима у ризику и њиховим родитељима у спречавању раног напуштања школе;
- редован инспекцијски надзор у циљу подизања квалитета образовања и васпитања у установама;
- прихватање и разумијевање раног напуштања школе као проблема коме треба приступити на систематичан начин и предузимати мјере за спречавање ове појаве. Први корак у овом процесу јесте испитивање стања на територију локалне самоуправе и прављење базе података, идентификација ученика у ризику и мапирање ресурса који се могу ставити у функцију борбе против проблема раног напуштања школе;
- формирање мултисекторског тима за спречавање раног напуштања школе на нивоу локалне заједнице, састављеног од релевантних представника, представља кључну активност и одговорност јединице локалне самоуправе / општине.
- израда Акционог плана за спречавање раног напуштања школе.[12]

Улога школе[13] у спречавању раног напуштања образовног процеса је кључна, од ње се очекује да:

- буде центар за учење, тј. средина која мотивише за учење, у којој је ученик главни актер, гдје се његују сараднички односи и тимски рад, у којој постоји стална позитивна интеракција између ученика и наставника и ученика и ученика;
- креира школску културу која пружа могућност за усвајање позитивних друштвених норми и вриједности; подстиче ученике да учествују у животу школе кроз процес одлучивања и међусобног размјењивања идеја; обезбјеђује развијање релација између ученика, заснованих на другарству и пријатељским односима, уважавању и толеранцији, сарадњи у оквиру школских и ваншколских активности, као и односа између ученика и наставника заснованих на међусобном уважавању и спремности наставника да помогне ученику;
- има ефикасно руководство, које инсистира на: квалитетном и ефикасном раду свих запослених, квалитетној настави, усмјереној на учење и ученика, изградњи школе као центра за учење у коме се његују сараднички односи и тимски рад; професионалном развоју наставника; бољим постигнућима ученика;
- успостави тим за спречавање раног напуштања школе и тим за дијете који се бави превенцијом, организује идентификацију ученика у ризику од осипања и предузима мјере интервенције према конкретним ученицима који су у ризику од раног напуштања школе;
- креира школски програм у коме је наглашена усмјереност на учење и ученика, који омогућава развијање компетенција код ученика и који је релевантан за њихово даљње учење; укључује различите приступе настави и учењу (интегрисани, интердисциплинарни, индивидуални, диференцирани приступ); уважава потребе и интересовања ученика, као и потребе средине у којој се школа налази;
- организује допунску и додатну наставу, која ће бити додатна подршка ученицима у процесу учења; која ће бити реализована током цијеле школске године, другачијим приступима активностима и техникама у односу на редовну наставу;
- организује ваннаставне активности, у које ће бити укључени сви ученици и гдје ће ученици моћи да изразе своја интересовања, вјештине и знања;
- спријечи рано напуштање школе, спровођењем различитих активности и укључивањем различитих служби на нивоу локалне заједнице, а прије свега центра за социјални рад.

---

12 О саставу мултисекторског тима, његовој улози и одговорности као и Акционом плану биће више ријечи касније, у представљању модела мултисекторског спречавања РНШ.

13 Преузето из публикације "Стоп напуштању школе", Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада Републике Србије, Београд, 2016.

Од *одјељенског старјешине* очекује се да:

- добро познаје све ученике у одјељењу, њихово здравствено стање, социјално-економски статус породица, као и проблеме у породици;
- буде члан тима за спречавање раног напуштања школе и тима за дијете;
- идентификује ученике у ризику од осипања на нивоу одјељења;
- упозна одјељенско вијеће с проблемима ученика у одјељењу, посебно ученика у ризику од осипања;
- инсистира на изради индивидуализованих планова подршке за ученике у ризику од напуштања школе;
- успостави добру сарадњу с родитељима, посебно родитељима ученика у ризику од напуштања школе, како би заједничким активностима допринијели спречавању напуштања школе;
- развија другарство међу ученицима одјељења, сарадничке односе, међусобно уважавање и толеранцију;
- организује посјете трибинама, позоришним представама и другим културним манифестацијама на нивоу локалне самоуправе и шире.

Од *предметног наставника* очекује се да:

- посједује информације о ученицима, посебно онима у ризику од напуштања школе;
- квалитетно реализује процес наставе и учења, примјеном различитих приступа, метода и техника рада ради развијања компетенција ученика неопходних за даље учење и свакодневни живот;
- изради индивидуализовани план рада за ученике којима је то потребно (међу њима су и ученици у ризику од напуштања школе);
- организује допунску наставу и посебно инсистира на присуству ученика који имају проблем с одређеним областима у оквиру предмета или с градивом предмета у цјелини;
- редовно прати развој ученика и о томе обавјештава одјељенског старјешину, нарочито оних ученика код којих постоје одређени проблеми;
- организује различите активности у које ће бити укључени сви ученици (активности у оквиру редовне наставе и ваннаставних активности);
- одреди дан и сат када обавља индивидуалне разговоре с родитељима;
- мотивише ученике за учење и наставу (похвале и награде за сваки напредак уместо казни);
- креира позитивну климу, засновану на мотивацији, сарадњи и уважавању.

Поред школе, без учешћа **центра за социјални рад** није могуће имплементирати мултисекторски модел спречавања раног напуштања школе. Улога центра за социјални рад јесте да обезбјеђује основна права и услуге социјалне заштите и да упућује кориснике ради коришћења услуга социјалне заштите, које пружају друге организације у заједници. У центру се утврђују потребе дјетета у ризику од раног напуштања школовања за неком услугом и правом у области социјалне заштите. Услуге могу користити и родитељи и породица дјетета у ризику од РНШ. У центру се процјењује која је услуга потребна и на који би начин она требало да буде пружена. Практично је немогуће коришћење било које материјалне накнаде, смештаја у хранитељску породицу или установу, или коришћење неке услуге у заједници, без процјене и учешћа центра за социјални рад.

Превенција – Центар је дужан да развија превентивне програме који доприносе задовољавању индивидуалних и заједничких потреба грађана односно спречавању и сузбијању социјалних проблема у локалној заједници. Превентивно дјеловање у раду центра спроводи се реализовањем конкретних, тематски одређених и на циљне групе усмјерених превентивних програма.

Породичноправна и старатељска заштита – Центар за социјални рад је и орган старатељства. Центар спроводи мјере старатељске заштите. У случају неодговарајућег вршења родитељског права, центар за социјални рад као орган старатељства врши надзор над родитељским правом. Корективни надзор над вршењем родитељског права обавља орган старатељства када доноси одлуке којима исправља родитеље у вршењу родитељског права. У обављању корективног надзора орган старатељства доноси одлуке којима: упозорава родитеље на недостатке у вршењу родитељског права; упућује родитеље на разговор у породично савјетовалиште или у установу специјализовану за посредовање у породичним односима; захтијева од родитеља да положе рачун о управљању имовином дјетета. У обављању корективног надзора орган старатељства покреће и судске поступке у складу са законом.

Сарадња са судом – Центар за социјани рад штити права и интересе дјетета пред судом. Центар може покренути поступак за заштиту свих права дјетета утврђених законом. Центар може иницирати поступак ради лишења родитеља родитељског права, уколико родитељ злоупотребљава права или грубо занемарује или несавјесно врши родитељске дужности.

"У спречавању напуштања образовања улога центара за социјални рад изузетно је значајна и јасно произлази из њихове улоге координатора процеса заштите дјеце и органа старатељства.

У оквиру јавних овлаштења у случајевима напуштања образовања центри за социјални рад проводиће:

(1) Мјере превенције:
- а) Радити на подизању свијести о законској обавези образовања, као и о посљедицама (законским и личним) непохађања или нередовног похађања наставе
- б) Обављати савјетодавни рад с родитељима или законским заступницима дјетета због стицања увида у породичне и друге прилике дјетета, с родитељима дјеце која су угрожена породичним приликама (неадекватно родитељско старање, породица у стању социјалне потребе, поремећени породични односи, насиље у породици) у циљу отклањања узрока који могу довести до тога да дијете нередовно похађа наставу и у ризику је да напусти образовни систем
- ц) Обављати информативни рад, путем којег се родитељи упознају с надлежностима центра за социјални рад за заштиту права и интереса дјетета
- д) Упућивати родитеље и дјецу у доступно савјетовалиште, центар за ментално здравље, невладину организацију или другу релевантну установу

(2) Мјере интервенције:
- а) Након примања писмене информације васпитно-образовне установе у којој је наведено да дијете не похађа или да нередовно похађа наставу и попуњеног обрасца од стране школе стручни тим у центру за социјални рад анализира информације које је школа доставила, а које укључују мишљење стручних радника школе (педагог, психолог, социјални радник), односно психолошко-педагошки профил ученика, мјере које је школа предузимала да би дијете остало у процесу образовања, те позива родитеље, а по потреби и дијете, на разговор
- б) Упућивање усменог и писменог упозорења родитељима
- ц) Достављање потребне информације школи, с нагласком на радњама које школа треба да предузме, како би се могло дјеловати у смјеру враћања дјетета у образовни систем
- д) Увођење мјера надзора (уколико након наведених интервенција центар за социјални рад добије информацију од школе да ученик и даље не долази на наставу, по принципу поступности, центар уводи мјере надзора над породицом, које спроводи у сарадњи са школом коју дијете похађа)
- е) У поступку спровођења надзора центар за социјални рад анализира мјесечне извјештаје од стране школе, других установа и организација (уколико су родитељи и/или дјеца тамо упућени), обавља теренске посјете породици (најављене и ненајављене) те планира даљње кораке у складу с постигнутим резултатима
- ф) Поступа у складу са законским одредбама, уколико постоји сумња на занемаривање дјетета

(1) Мјере компензације:

Мјере компензације односе се на праћење породице дјетета које је враћено у образовни систем путем комуникације са школом коју дијете похађа и његовом породицом."[14]

Поред локалне самоуправе (општине), школе и центра за социјални рад који обезбјеђују могућност имплементације мултисекторског модела спречавања раног напуштања образовног процеса, веома је значајно укључивање и других ресора, попут здравља, полиције, али и невладиног сектора који се појављује у улози пружаоца услуга у заједници, а те услуге могу бити витално значајне за добробит дјетета у ризику од РНШ и његову породицу. **Невладине организације** имају значајну улогу у превенцији раног напуштања

14 Преузето из Протокола о поступању у случају напуштања и непохађања наставе у Унско-санском кантону.

образовања и пружању подршке у идентификацији дјеце ван школског система. Оне су значајна подршка јавним институцијама, школама и центрима за социјални рад, као и надлежним министарствима.

"Невладине организације спроводе сљедеће мјере превенције:

а) Кроз имплементацију различитих пројеката и сарадњу с јавним институцијама, васпитно-образовним установама и надлежним министарствима НВО ће развијати и унапређивати превентивни рад с дјецом и родитељима како би се спријечило неуписивање дјеце у школе и рано напуштање образовања, као и идентификацију дјеце ван школског система којој треба подршка
б) Проводити информативне кампање за упис дјеце у први разред основне и средње школе
ц) Подизати свијест шире друштвене заједнице, у циљу већег укључивања свих актера како би се помогло дјеци
д) По потреби и у договору с осталим актерима спроводити анкете у заједницама које би показале тачније стање о дјеци која напуштају образовање, али и узроке напуштања

Мјере интервенције:

а) Правовремено указати на све идентификоване случајеве дјеце у ризику од напуштања образовања и/или дјеце изван образовног система и о томе писмено извијестити остале актере
б) Организовати различите секције, турнире, играонице и радионице за дјецу која су враћена у образовни систем, с циљем њиховог активнијег укључивања у живот школе
ц) Организовати љетне школске програме за припремање дјеце (и њихових родитеља) која нису похађала предшколске установе
д) Организовати курсеве страних језика, умјетничке радионице и сл., с циљем подстицања индивидуалног и друштвеног учења, стицања различитих знања и вјештина, развоја ставова и вриједности

Мјере компензације:

а) Едукација наставника с циљем изградње њихових компетенција и оспособљавања за нове и иновативније начине рада који ће ученике мотивисати и заинтересовати за наставу, а онима који су се вратили и наставили образовање креирати безбједно окружење за повратак
б) У сарадњи с образовним властима или кроз пројектне активности радити на едукацији родитеља у смислу подизања свијести о значају образовања, али и изградњи и јачању квалитетних и подстицајних односа међу члановима породице, што укључује и побољшање родитељских знања и вјештина, а тиме и унапређење њихових васпитних функција (учествовање у интерактивним радионицама и предавањима усмјереним ка подизању компетенција родитеља и јачању улоге породице, којима се смањује појавност непохађања образовног процеса)
ц) У сарадњи с образовним властима или кроз пројектне активности радити на едукацији ученика, да схвате важност образовања, како за себе тако и за друге
д) Фацилитирати рад дневних центара за дјецу у ризику, гдје би се с њима додатно радило на њиховом оснаживању."[15]

Сарадња са сервисима у заједници, као што су дневни центри, и приступ подршци коју они могу пружити дјетету и породици може бити кључна, посебно за најугроженију групацију, као што су дјеца која живе и/или раде на улици. Дневни центри пружају услуге намијењене дјетету и породици у ризику, као и онима код којих су посљедице неповољних услова одрастања већ наступиле. Кроз савјетодавни рад дјеца могу добити подршку стручњака ради стицања бољег увида у узроке тренутне ситуације/потешкоће, анализе сопствених поступака и реакција, учења емоционалних и социјалних вјештина, јачања самопоуздања и изградње реалне и позитивне слике о себи, остваривања личних и образовних циљева; унапређења односа с одраслима и вршњацима, квалитетнијег планирања обавеза и слободног времена. Породица дјетета може да се укључи у циљане, структуриране програме које спроводе дневни центри, а циљ им је унапређење функционисања породице и односа између њених чланова као и унапређење родитељских компетенција за одговорно родитељство.

15 Преузето из Протокола о поступању у случају напуштања и непохађања наставе у Унско-санском кантону.

3.3. Циљна група дјеце којој је намијењен модел за спречавање РНШ[16]

Циљна група дјеце која су у ризику да напусте образовни систем или су га већ напустила, односно није ни била укључена, врло је хетерогена по свим кључним карактеристикама. Модел свеобухватног, интегрисаног мултисекторског приступа може да се примијени у раду са свим групацијама дјеце у ризику јер је флексибилно постављен и пружа могућност да се услуге/програми и активности које укључује прилагођавају потребама различите дјеце, као што су:

- дјеца из угрожених група (сиромаштво, низак социоекономски статус);
- дјеца из ромске популације и припадници других мањина;
- дјеца с проблемима у понашању;
- дјеца у уличној ситуацији (дјеца која су укључена у живот и/или рад на улици);
- дјеца из мултипроблемских породица;
- дјеца с потешкоћама у развоју;
- дјеца која раде да би допринијела породичним приходима;[17]
- дјеца жртве свих облика злостављања и занемаривања (сексуалног, физичког, емоционалног...);
- дјеца без адекватног родитељског старања;
- дјеца на алтернативном старању (у институцијама или хранитељским породицама);
- дјеца изложена вршњачком насиљу;
- дјеца жртве и/или свједоци насиља;
- дјеца жртве радне експлоатације;
- дјеца жртве трговине људима;
- дјеца у покрету;[18]
- дјеца повратници;[19]
- дјеца/партнери из малољетничких брачних/ванбрачних заједница;
- остала дјеца у ризику од напуштања образовања.

3.4. Кључне карактеристике које обезбјеђују одрживост модела

Прије него што изложимо основне елементе и поставке мултисекторског модела спречавања раног напуштања школовања, потребно је да се осврнемо на неколико његових важних карактеристика посматраних из угла одрживости модела, и то имајући у виду имплементацијске и финансијске димензије одрживости. Наиме, у конципирању приступа који је заступљен у Смјерницама имали смо у виду неколико битних захтјева који директно условљавају могућност примјене представљеног приступа рјешавању проблема раног напуштања школовања, тачније потенцијалне ризике по одрживост модела. Сматрамо да сљедеће карактеристике модела говоре у прилог његовој одрживости и одсуству већих ризика по одрживост:

---

16 Адаптирано према нацрту Протокола о поступању у случају напуштања и непохађања наставе у Унско-санском кантону, од јула 2019. год.

17 Према дефиницији МОР-а, дјечји рад је рад који штети добробити дјетета и спречава његово образовање, развој и будући живот. Минималан узраст за рад по МОР-у (Ц 138) позива да буде успостављен минимални узраст за рад, који није нижи од узраста обавезног школовања, који у сваком случају није нижи од 15 година (или 14, у земљама у развоју). Међутим, лаки рад може бити дозвољен за оне између узраста од 14 до 15 год. (или 12 до 14, у земљама у развоју).Конвенција лаки рад ове дјеце дефинише као онај који: није штетан по њихово здравље и развој, није такав да омета њихово похађање школе, њихово учешће у практичној настави или програмима за обуку одобреним од надлежних власти, или њихов капацитет да имају корист од добијене обуке.

18 То су "дјеца која, из различитих разлога, добровољно или присилно, у оквиру земље или између земаља, с родитељима или старатељима или без њих, мигрирају и коју покрет чини потенцијално изложеним ризицима од неадекватне бриге, економске и сексуалне експлоатације, злостављања, занемаривања и насиља". Дефиниција *Save the Childrena* именује и групе дјеце у покрету: избјеглице, интерно расељену дјецу, тражиоце азила, ирегуларне мигранте, жртве трговине људима, дјецу укључену у живот и/или рад на улици, повратнике из процеса реадмисије.

19 Термин повратници односи се на избјегла лица која су се вратила у земљу поријекла (Министарство за људска права и избјеглице, БиХ).

- Важећи нормативни оквир у БиХ и земљама региона, при чему се мисли и на домаће законе и прописе, националне стратешке документе, и на међународне обавезујуће документе, дозвољава примјену предложеног модела и свих активности које модел укључује.
- Представљени модел ослања се на постојеће ресурсе у локалним заједницама којима је намијењен (првенствено школе и центар за социјални рад), па га је релативно једноставно и лако успоставити, и то се може учинити без одлагања. Ослањање на важеће прописе и мандате служби/институција које су носиоци модела обезбјеђује имплементацијску одрживост без ризика јер свака служба реализује активности и мјере за које је надлежна, што је прописано законима и другим позитивним прописима.
- Не захтијева (већа) финансијска улагања, односно потенцијална добит од примјене далеко премашује ниво инвестиција. У том смислу ризици по одрживост модела сведени су на минимум.
- Модел је флексибилно постављен, може се модификовати и прилагодити потребама и расположивим ресурсима заједнице у којој се примјењује.
- Услуге и активности које модел укључује могу спроводити различити пружаоци услуга, у складу са својим мандатима и реалним капацитетима заједнице која примјењује Смјернице.
- Да би модел могао да се примјењује, у његову имплементацију морају бити укључене школе и центар за социјални рад надлежан за територij на ком се школе налазе. Учешће ових институција је минимум који обезбјеђује могућност примјене модела.
- Модел може бити надограђен новим мјерама, услугама или активностима, у складу с промијењеним потребама и/или растућим нивоом осјетљивости и амбиција заједнице на плану рјешавања проблема раног напуштања школовања. У овом случају препоручује се да у имплементацију модела буду укључени и други актери, прије свега сервиси у заједници намијењени дјеци и породици.
- Модел је постављен тако да је фокусиран на дијете, породицу и заједницу, тако да све услуге, мјере и активности које укључује имају снажно превентивно дејство, односно спречавају појаву проблема раног напуштања школе и обезбјеђују реакцију заједнице на ране знаке упозорења на појаву ризика од раног напуштања школовања.
- Услуге и активности помоћи и подршка сваком дјетету директно су усмјерене на елиминисање/неутралисање фактора ризика који су довели или могу да доведу до раног напуштања школовања.
- Модел укључује структуриран и на промјену понашања усмјерен рад с породицом и родитељима/старатељима дјетета.
- Модел укључује праћење и евалуацију предузетих мјера и активности садржаних у Акционом плану, односно остварених резултата, како на нивоу заједнице тако и на индивидуалном нивоу сваког дјетета с којим се радило на елиминисању ризика од раног напуштања школовања путем реализације Индивидуалног плана подршке.

3.5. Основне компоненте модела

Залажемо се за **модел *свеобухватног, интегрисаног мултисекторског*** *приступа,* у коме рано напуштање школовања није схваћено као проблем само сектора образовања већ читаве друштвене заједнице. *Када је ријеч о нивоу локалне заједнице, која и јесте у фокусу нашег интересовања, модел се ослања на три основне компоненте*:

- мултисекторски тим,
- школски тим за спречавање РНШ и
- тим за дијете.

Мултисекторски тим, у чији састав улазе представници свих релевантних ресора, дјелује на нивоу локалне заједнице / општине.

Школски тим за спречавање раног напуштања школе, дјелује на нивоу школе и задужен је и одговоран за успостављање и развој механизма за рану идентификацију и реаговање.

Тим за дијете дјелује на индивидуалном нивоу, задужен је за дијете у ризику од раног напуштања школе и у његов састав улазе представници установа и организација које реализују Индивидуални план подршке за дијете. Тим за дијете уско сарађује с мултисекторским тимом, посебно када се ради о дјетету у високом ризику или оном које је већ напустило школу.

Модел свеобухватног, интегрисаног мултисекторског приступа један је од **системских начина спречавања раног напуштања школе.** Интерсекторска сарадња нимало не умањује важност мјера и активности које се спроводе унутар сваког ресора, напротив, она има синергијско дејство и омогућава успјешније и ефективније спречавање РНШ.

Овај концептуални оквир операционализован је кроз више или мање структурирани пакет услуга, односно мјера и активности за превенцију, интервенцију и компензацију које се односе на кључне актере у заједници, школу, центре за социјални рад и пружаоце социјалних услуга (нпр. дневне центре за дјецу), који га дају прилагођавају свом контексту, потребама дјеце у заједници и ресурсима који су им на располагању. У складу с тим, јасно је да начини спровођења и обогаћивања концептуалног оквира може варирати од заједнице до заједнице. Такође је важно нагласити да модел не искључује учешће и активно дјеловање институција које нису експлицитно наведене. Ту прије свега мислимо на здравствене установе. Међу њима се као посебно значајан издваја дом здравља, као базична институција здравственог система. Могуће је укључивање и других организација, институција и/или појединаца који су потребни за рјешавање проблема и подршку на нивоу заједнице. Зато је битно да мултисекторски тим обухвати представнике свих значајних ресора на нивоу локалне заједнице, при чему ће њихова улога у различитим фазама рада бити другачија, што ће диктирати потребе заједнице односно конкретне дјеце која су у ризику од раног напуштања образовног процеса.

Модел свеобухватног, интегрисаног мултисекторског приступа захтијева да читава заједница буде мобилисана за рјешавање проблема и да је постигнут висок ниво свијести о важности улагања напора у смањивање стопе раног напуштања школе.

Шема бр. 2. Модел свеобухватног, интегрисаног мултисекторског приступа

4.

ПРОЦЕС УСПОСТАВЉАЊА И ПРИМЈЕНЕ СВЕОБУХВАТНОГ, ИНТЕГРИСАНОГ МУЛТИСЕКТОРСКОГ МОДЕЛА СПРЕЧАВАЊА РНШ

4.1. Најважнији кораци у успостављању и примјени модела

- Формирање мултисекторског тима и израда Акционог плана
- Успостављање и развој механизма за рану идентификацију и реаговање
- Израда инструмента за рану идентификацију дјеце под ризиком од РНШ
- Примјена инструмента и идентификација дјеце у ризику од РНШ
- Детаљна процјена потреба дјетета у ризику од РНШ
- Планирање и израда Индивидуалног плана подршке за дијете
- Реализација плана
- Евалуација реализације ИПП и постигнутих резултата

У наставку текста биће описани наведени кораци, као и улоге и одговорности кључних актера, услуге и активности које пружају, методологија њиховог рада и начини праћења и евалуације остварених резултата.

4.1.1. Формирање мултисекторског тима

Први корак у успостављању интегрисаног модела у заједници јесте формирање ***мултисекторског тима (у даљњем тексту: МСТ) за спречавање раног напуштања школе*** на нивоу општине/града. Предуслов за успостављање тима је већ наглашена сагласност у заједници о томе да је проблем РНШ заједнички проблем различитих служби и институција, а не само проблем школе. Сагласност не смије да буде само декларативна, "на папиру", а да је она суштинска показаће јединице локалне самоуправе које су вољне да се укључе и спремне да издвоје одређена финансијска средства за ове намјене. Обезбјеђивање интегрисаног приступа проблему и сарадднички однос на локалном нивоу у циљу спречавања раног напуштања школе постижу се успостављањем и потписивањем одговарајућих протокола. Локални референтни механизам/протокол дефинише институције и њихове ингеренције, начин сарадње и прикупљања релевантних информација, њихову размјену и начин поступања у превенирању и/или реаговању у ситуацијама када постоји сумња или сазнање да је дијете у ризику од напуштања образовања. Протокол је основа за усаглашено, заједничко дјеловање страна потписница у циљу континуираног рада на рјешавању проблема напуштања образовања. Иницијатива за доношење Протокола и формирање мултисекторског тима може доћи од било ког актера у заједници. По природи проблема који се третира, логично је да формирање тима иницира школа или центар за социјални рад, али би најбоље било да то учине представници локалне самоуправе надлежни за образовање. Наравно, ово не значи оспоравање могућности да иницијатива дође из невладиног сектора, да је покрену организације које раде на развоју свијести о значају образовања, на унапређењу положаја и права дјеце и сл.

Када је ријеч о саставу, мултисекторски тим морају да чине **представници различитих ресора**, а обавезно сектора образовања, здравља и социјалне заштите, школских тимова за спречавање осипања, представници центра за социјални рад из службе за дјецу и младе, представници пружалаца услуга у заједници из владиног и/или невладиног сектора који у дјелокругу рада имају бригу о дјеци. Овим се не исцрпљује могући састав тима, уз препоруку да тим не треба да буде сувише велик, напротив, састав и структура тима треба да буду у функцији његове оперативности, ефикасности и ефективности. Препоручује се да у састав тима уђу челни људи споменутих ресора и институција, односно они који су на позицији доносиоца одлука,[20] јер се тиме битно повећава ефикасност у раду и брзина дјеловања. Свака локална заједница може да креира структуру тима која најбоље одговара њеним потребама и ресурсима којима располаже. По природи ствари, у МСТ би обавезно морали да буду укључени **службеници јединица локалне самоуправе задужени за праћење и унапређење доступности, ефикасности и квалитета у области образовања, представници свих школа и центра за социјални рад**. У циљу обезбјеђења бољег увида и транспарентности, било би пожељно да састанцима на којима се разматрају мјере и активности периодично присуствују и представници родитеља дјеце која су у високом ризику од раног напуштања школе, али други актери из заједнице, као што су представници медија, који могу промовисати активности и акције усмјерене на спречавање раног напуштања образовања.

20 Директори могу делегирати оперативне послове својим сарадницима.

Мултисекторски тим има **координативну улогу,** он усмјерава рад свих актера и ради на јачању сарадње међу институцијама на локалу, што је изузетно важан, али и дуготрајан процес. Тим омогућава и посвећен је успостављању и унапређивању **мултидисциплинарног** приступа проблему РНШ.

МСТ би требало да се ***састаје периодично,*** неколико пута годишње, динамику сусрета треба да диктира Акциони план, односно планирани рокови ревизије плана. Могућа динамика сусрета може да буде усклађена са школским календаром, па да се тим састаје прије уписа у школу, на почетку школске године, на полугодишту и на сваком тромјесечју.

Рад мултисекторског тима треба да се заснива на сљедећим карактеристикама:[21]

- формалним споразумима (протоколима) у којима се дефинишу улоге и одговорности сваког актера;
- јасно исказаним потребама, интересима и очекивањима свих страна;
- заједничкој стратегији и/или акционом плану с јасним циљевима, који су засновани на потребама локалне заједнице;
- дефинисаним каналима комуникације;
- системом мониторинга и евалуације, којим се постиже континуирано праћење, уносе измјене и дају препоруке за даљњи рад на спречавању раног напуштања школе;
- способности за развој дугорочних односа међусобног уважавања и разумијевања важности појединачног доприноса сваког актера и институције;
- активној консултацији с родитељима и дјецом у ризику од напуштања образовног процеса, чиме се утиче на побољшање мјера и система подршке онима којима је најпотребнија;
- посвећености промоцији акција на нивоу заједнице које се баве подизањем свијести о значају и важности образовања, како на индивидуалном плану тако и на нивоу читаве заједнице и друштва у цјелини

4.1.2. Задаци и активности мултисекторског тима[22]

- Иницирање креирања и развоја **механизма раног упозоравања** на дјецу у ризику од напуштања образовног процеса
- Иницирање прикупљања података и праћење података релевантних за РНШ на нивоу заједнице (укључујући и податке о неуписаној дјеци, тзв. улазно осипање, стопи осипања, броју изостанака на нивоу школа, броју дјеце која понављају разред)
- Праћење података (на нивоу заједнице) о дјеци која су напустила процес образовања (број дјеце, полна и старосна структура, разлози за напуштање школовања...)
- Праћење знакова раног упозоравања релевантних за дјецу с високим ризиком од РНШ (изостанци, школска постигнућа на тромјесечју и првом полугодишту, недовољне оцјене, дисциплински проблеми, изречене васпитне и васпитно-дисциплинске мјере)
- Разматрање индивидуалних планова подршке за дјецу која су у највећем ризику од напуштања школе и/или која нису ни била укључена у образовни процес
- Давање препорука и коментара на мјере, услуге и активности које су за дјецу с високим ризиком предвидјели тимови за дијете, нарочито мјере које подразумијевају укључивање нових институција и њихових представника у састав тима за дијете

21 Адаптирано према публикацији "Школа у заједници – заједница у школи", Западнобалкански институт, 2017. год.

22 Адаптирано према публикацији "Спречавање раног напуштања образовања", Центар за социјалну политику, 2018. год.

Осим ових, основних задатака, МСТ може, уколико има релевантне представнике у тиму, реализовати и друге задатке, као што су:

- Мапирање и разматрање расположивих и недостајућих ресурса у заједници који могу допринијети спречавању напуштања образовања
- Иницирање успостављања иновативних програма/сервиса/услуга у заједници који су директно фокусирани на спречавање или у свом раду имају компоненте спречавања напуштања или дјеловања у случају напуштања образовног процеса
- Праћење извјештаја о упису и уобличавање кампање за упис ради спречавања улазног осипања, односно неуписивања у школу
- Сагледавање могућих трошкова и упућивање захтјева надлежним инстанцама за додатно финансирање, уз образложење нематеријалне добити која се тиме остварује
- Анализа ефективности и ефикасности мјера (услуга/сервиса/програма/активности) које се спроводе
- Приједлог мјера за унапређење стања на нивоу локалне заједнице на плану спречавања РНШ

МСТ може, уколико је то интерес, односно потреба локалне заједнице, посебно да дефинише одговорност и процедуре за поступање у случају:

- сезонских радова родитеља (дефинисање сарадње и потписивање Протокола с локалним заједницама у које сиромашне породице с дјецом одлазе на сезонске радове; ако се дијете формално испише и упише у школу у другом мјесту, непокретање поступка за прекид остваривања права на дјечји додатак, јер дијете формално задржава статус редовног ученика и сл.);
- дјеце која су укључена у живот и/или рад на улици (ургентно дјеловање надлежних служби, предузимање мјера заштите...);
- повратка дјетета из иностранства (организовање учења језика и надокнада пропуштеног школског градива...);
- повратка малољетника из васпитно-поправних установа (подршка реинтеграцији, наставку школовања и/или професионалног оспособљавања);
- дјечјег брака и/или ванбрачне заједнице (процесуирање родитеља/старатеља и других особа које подстичу или толеришу брак, односно ванбрачну заједницу; брзо дјеловање надлежних институција, примјена института привременог старатељства и сл.).

Мултисекторски тим обавезно треба да укључи, односно да се посебно бави специфичним темама релевантним за дјецу с потешкоћама у развоју уколико на њиховом територију постоје проблеми који се односе на укљученост и/или немогућност укључивања ове дјеце у образовни процес.

У наставку текста више пажње посветићемо задацима мултисекторског тима који се односе на активности израде Акционог плана и развој механизма раног упозоравања на дјецу у ризику од напуштања образовног процеса.

4.1.3. Израда Акционог плана

На основу описа надлежности, задатака и активности које би мултисекторски тим за спречавање раног напуштања школе требало да спроводи јасно је да је, с једне стране, неопходна блиска сарадња свих чланова тима, која се обезбјеђује потписивањем Протокола, и, с друге, потребно је добро испланирати активности. Због тога се препоручује да тим изради **Акциони план** на годишњем нивоу,[23] који ће служити као својеврстан путоказ за спровођење свих активности. Осим што има функцију да олакша да се благовремено спроводе планиране активности, Акциони план служи и за праћење и оцјену успјешности реализованих активности. Акциони план треба да буде што јаснији и што једноставнији, реално постављен, достижан и остварив, лак за разумијевање и спровођење, а нарочито за праћење и процјену остварених резултата. Он треба да одражава реалне потребе заједнице на коју се односи, али и ресурсе на које може да се ослони у реализацији планираних активности. Из тог разлога, не постоји прописани формулар, свака локална заједница може да сачини формат

23 Постоје примјери добре праксе који говоре о акционим плановима који се односе на трогодишњи период.

Акционог плана који одговара њеним потребама. Ипак, препоручује се да Акциони план садржи неколико основних информација:[24]

- планиране активности,
- ко учествује у активностима,
- ко је одговоран за реализацију активности,
- временски оквир,
- очекивани резултати,
- индикатори успјешности.

Препоручује се да се изради Акционог плана приступи када се направи **анализа почетног стања** о питању раног напуштања школе на нивоу локалне заједнице, али и **ресурса** којима заједница располаже и који се могу ставити у функцију спречавања раног напуштања образовног процеса. Да би се то ваљано урадило, потребно је да се све основне и средње школе у заједници ангажују и, у сарадњи с центром за социјални рад и другим релевантним институцијама и организацијама у заједници[25], прикупе податке који ће указати на обим проблема, односно број дјеце која су у ризику да напусте образовни процес или су то већ учинила. Те информације треба да укључе и дјецу која нису уписана у школу (улазно осипање), којима би требало да располажу јединице локалне самоуправе, на основу евиденције коју имају о дјеци школским обавезницима. Додатни извор таквих информација је, као што је већ наглашено, центар за социјални рад, дневни центар за дјецу или неки други актер из заједнице који дође до релевантних сазнања. Сам Акциони план може да садржи кратку анализу почетног стања у заједници и школама, постављене циљеве и очекиване резултате на крају спровођења, као и начин провјере остварености резултата. При изради Акционог плана треба посебно водити рачуна о стању и потребама које одражавају реалну ситуацију у конкретној локалној заједници. Добра анализа подразумијева да тим располаже најразноврснијим подацима о дјеци, а нарочито о оној из осјетљивих група. Неки од података могу бити изузетно важни при анализи локалног стања и односе се на број или процјену броја дјеце под ризиком од раног напуштања школовања, на примјер: број дјеце/ученика ромске националности, број ученика избјеглица и/или интерно расељених лица, број ученика који прима дјечји додатак или неку другу врсту помоћи из система социјалне заштите, број ученика с тешкоћама у развоју, број ученика који живи на удаљености од школе већој од 4 км, који живи само с једним родитељем, без родитеља или у хранитељским породицама и сл. Као што је важно располагати ваљаним подацима о дјеци/ученицима, тако је врло важно препознати све ресурсе и капацитете који тиму могу бити на располагању и који се могу ставити у функцију превенције и/или санирања проблема раног напуштања образовног процеса. Исто тако је добро да тим предвиди потенцијалне тешкоће, како би што успјешније планирао и пратио спровођење активности за спречавање осипања.[26] Мултисекторски тим одговоран је за процес имплементације Акционог плана, као и за праћење и евалуацију остварених резултата на нивоу заједнице.

4.2. Механизам раног упозоравања на дјецу у ризику од раног напуштања школе и тим за спречавање РНШ

Први и најважнији задатак и активност коју садржи Акциони план, односи се на успостављање механизма за рану идентификацију и реаговање. Механизам за рану идентификацију и реаговање представља основно средство спречавања раног напуштања школе на нивоу заједнице и школе и природно је да кључну улогу у његовом креирању има школа. Препоручује се да се школе на нивоу заједнице и центар за социјални рад удруже, односно формирају **заједнички тим за спречавање раног напуштања школовања**, чији ће задатак бити да **креира механизам за рану идентификацију и реаговање**. Саставни дио механизма је **инструмент за идентификацију** дјеце под ризиком од РНШ, а његово осмишљавање и израда један је од најважнијих задатака тима. Важно је да се тим добро упозна с факторима ризика који су присутни у његовој локалној заједници, тако да инструмент може да се користи за идентификацију ризика који су карактеристични за дјецу у њиховој заједници.

---

24 Формат акционог плана дат је у прилогу документа.

25 То могу бити, зависно од постојећих ресурса у заједници, савјетовалишта, дневни центри и други пружаоци услуга у заједници.

26 Један од алата који се користи за анализу стања у заједници је *SWOT* анализа (снаге, слабости, могућности, пријетње).

Носиоци активности креирања механизма су школе, али је врло важно, и у томе се огледа **мултидисциплинарни приступ проблему,** да се тим прошири и да укључи стручњаке из заједнице, из центра за социјални рад, дневног центра за дјецу, развојног савјетовалишта и сл.

Дакле, сврха овог механизма јесте да нам омогући да идентификујемо дјецу која су у ризику од раног напуштања школе, а затим да формирамо тим за дијете и реагујемо пружајући тој дјеци подршку која одговара њиховим индивидуалним потребама. Основни циљ механизма јесте да омогући индивидуализацију приступа у школи/заједници, тако да се одговори на специфичне потребе сваког дјетета. То значи да, с једне стране, даје униформни алат за процјену ризика од осипања код све дјеце, а с друге стране омогућава да се конкретне мјере подршке разликују и да одражавају специфичне потребе конкретног дјетета. Важно је нагласити да се механизам истовремено користи и као **мониторинг механизам,** за праћење спровођења предузетих активности. У односу на постигнуте резултате, активности се могу кориговати, мијењати, уводити нове, све у циљу постизања постављених циљева. Примјери добре праксе говоре о томе да механизам на неки начин доприноси напорима заједница да побољшају квалитет наставе и унаприједе процес учења, као и да је комплементаран са спровођењем инклузивног образовања, стварањем безбједног и подстицајног окружења за учење, елиминацијом дискриминације и партиципацијом родитеља и шире заједнице у процесу образовања.

Циклус успостављања и спровођења механизма за рану идентификацију и реаговање могуће је посматрати и кроз кораке, или фазе, који одражавају суштину рада на спречавању раног напуштања школе.

Шема бр. 3. Кораци у примјени механизма за идентификацију и реаговање у случају РНШ

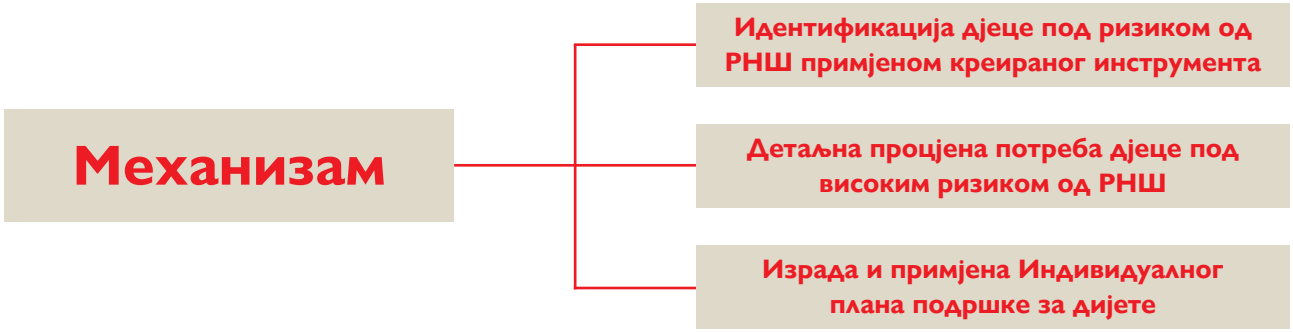

Добити које се могу остварити успостављањем механизма су бројне:

- одиже свијест школског и других колектива у заједници о важности спречавања осипања;
- идентификује дјецу под ризиком;
- омогућава индивидуализовани приступ и процјену специфичних потреба;
- развија превентивне и интервентне активности у складу са специфичним потребама конкретног дјетета и омогућава спровођење тих активности на нивоу школе и заједнице;
- упућује дјецу и родитеље ка одговарајућим и доступним службама и услугама у заједници кад год је то потребно;
- прати спровођење активности, мијења их и надограђује у складу с постављеним циљевима и потребама дјетета;
- мјери ефекте и резултате свих предузетих активности и пружа смјернице за оне које је убудуће потребно предузети и реализовати.

4.2.1. Основне активности у склопу креирања механизма за рану идентификацију и реаговање

Први корак је упознавање наставног (и помоћног) особља школе, стручних радника центара за социјални рад и других пружалаца услуга с моделом спречавања РНШ који се успоставља у заједници, саставом, структуром, начином рада и ингеренцијама мултисекторског тима. Свакако, треба истицати важност и значај спречавања раног напуштања школовања, сложеност фактора који га условљавају и чињеницу да се успјешна борба мора водити на "више фронтова". Препоручује се да се на нивоу школе (или више школа) организују циклуси едукативних радионица, гдје би стручњаци из заједнице и/или школе радили на усвајању знања, али и ставова који омогућавају ефикасно спречавање РНШ.

Сљедећи важан корак је израда инструмента за рану идентификацију дјеце под ризиком од раног напуштања школе, а одмах затим комплетно наставно особље треба упознати с начином и динамиком његовог попуњавања. Инструмент треба давати јасну слику о томе која су дјеца у ризику од напуштања образовног система и који фактори утичу на њихово рано напуштање образовног процеса. Дакле, изузетно је важно да инструмент обухвата ризике који су присутни у конкретној заједници и зато се препоручује да свака заједница креира свој инструмент за рану идентификацију дјеце у ризику од РНШ.

Табела 2. Примјер инструмента за идентификацију[27]

ФАКТОРИ РИЗИКА ОД ОСИПАЊА	Категорија 1	Категорија 2	Категорија 3	Категорија 4	Категорија 5
Социоекономски статус ученика	0	0	0	0	0
Изостајање са наставе	0	0	0	0	0
Школски успјех	0	0	0	0	0
Понашање	0	0	0	0	0
Прихваћеност у школи / вршњачкој групи	0	0	0	0	0
Мотивација	0	0	0	0	0
Постојање других фактора ризика	0	0	0	0	0

27 Преузето из публикације "Приручник за школе – планирање, спровођење и праћење мера за спречавање осипања ученика из образовног система", Центар за образовне политике 2016.

Табела 3. Примјер објашњења категорија[28] неких фактора ризика (социоекономски статус, изостајање с наставе, школски успјех и постојање других фактора ризика)

ФАКТОР РИЗИКА	Категорија 1	Категорија 2	Категорија 3	Категорија 4	Категорија 5
Социоекономски статус	Дијете живи без елементарних услова за живот: у нехигијенским насељима, без струје и воде. Оба родитеља су незапослена или је један родитељ повремено запослен	Дијете долази из подручја која имају струју и воду. Оба родитеља су незапослена или је један родитељ повремено запослен	Дијете чија је породица на линији сиромаштва и/или прима помоћ од шире породице или неко од чланова породице има стална примања	Дијете просјечног социо-економског статуса	Дијете вишег социо-економског статуса
Изостајање с наставе	Ученик није био присутан на 30% или више од укупног фонда часова.	Ученик није био присутан на 20% до 30% укупног фонда часова.	Ученик није био присутан на 10% до 20% укупног фонда часова.	Ученик није био присутан на 5% до 10% часова.	Ученик није био присутан на око 5% часова или мање од тога.
Школски успјех	Ученик има недовољну оцјену из 5 или више предмета (у било ком класификационом периоду).	Ученик има недовољну оцјену из 3 или 4 предмета (у било ком класификационом периоду).	Ученик има недовољну оцјену из једног или два предмета.	Ученик из већине предмета има углавном двојке.	Ученик који у односу на школски просјек има слична или већа постигнућа.
Постојање других фактора ризика	Постоји један или више других фактора ризика као што су: злостављање и занемаривање, малољетничка трудноћа, понављање разреда, избјеглиштво, некомплетна породица, доживљена траума и сл. и њихово дејство на дијете је снажно и видљиво.	Изражен је неки од фактора ризика као што су: злостављање и занемаривање, малољетничка трудноћа, избјеглиштво, некомплетна породица, доживљена траума и сл. и његово дејство је умјерено, али може да утиче на прекидање школовања.	Дејство ових фактора ризика постоји, али тренутно у малој мјери.	Фактори ризика су дјеловали у неком периоду живота дјетета, али у садашњем тренутку не дјелују.	Наведени фактори ризика од РНШ нису никада дјеловали.

Примјена инструмента омогућиће да се идентификују дјеца под ризиком од напуштања образовног процеса, да се установи њихов прецизан број, односно обим проблема раног напуштања школе, и да се разврстају према категорији, тј. нивоу присутног ризика. Тада наступа **друга фаза рада на примјени механизма** и она се првенствено односи на **формирање тима за дијете** и прикупљање додатних информација за дјецу код које је присутан ризик од РНШ, посебно ону дјецу код које је тај ризик висок. Ово је истовремено моменат у примјени механизма када ће бити потребно да се у процес процјене обавезно укључи центар за социјални рад, али и

28 Категорија 1 означава највиши ниво ризика од РНШ.

други пружаоци социјалних услуга[29] у заједници који могу имати нека важна сазнања о дјетету и околностима у којима дијете живи.

4.2.2. Детаљна процјена потреба дјетета у ризику од РНШ

Важно је прикупити што више валидних података о контексту у коме дијете живи и одраста да би се на ваљан начин планирале мјере и услуге које могу бити значајне за превазилажење ризика од напуштања образовног процеса. Процјена потреба дјетета нужно укључује и процјену породичног функционисања и родитељских компетенција, посебно оних које су важне за препознавање дјечјих развојних потреба и пружање адекватног одговора на њих. Зато је кључно да се **процјена дјетета, односно ризика од напуштања образовања, ради тимски**. Такође је, за каснији процес планирања рада с дјететом, битно да се у фокус процјене ставе не само проблеми и ризици него и снаге на које се може рачунати и које се могу ставити у функцију превазилажења ризика од раног напуштања школе.

За свако дијете које је у ризику од РНШ треба урадити индивидуализирану процјену, а потом процијенити капацитете родитеља да се брину о том дјетету, као и срединске факторе који утјечу на развој дјетета.

У суштини, потребно је водити рачуна о томе да сљедеће **три велике области** буду адекватно процијењене:

1. **развојне потребе дјетета,**
2. **способност родитеља/хранитеља/одгајатеља да на одговарајући начин изађу у сусрет развојним потребама дјетета и**
3. **породични и средински фактори који утичу на дијете и породицу (с акцентом на оне који могу условити рано напуштање образовног процеса).**

Неопходно је развити однос повјерења и сарадње директно с дјететом и прибавити информације од самог дјетета о његовим гледишту на околности у којима живи и потребама које има, као и осјећајима у вези са садашњом ситуацијом. Важно је сазнати жеље дјетета, очекивања и планове за будућност. Дјетету треба обезбиједити отворене, искрене и тачне информације о начину на који чланови тима за дијете виде актуелну ситуацију, као и о могућим активностима и интервенцијама у будућности. Укључивање дјетета у доношење главних одлука које га се тичу не представља само право дјетета већ и моралну обавезу оних који се старају о дјеци (Жегарац, 2014). Зато је потребно да дијете добије одговарајуће информације о својим правима на помоћ, заштиту и учешће и зато од њега треба тражити да само препоручи каква му је врста помоћи и подршке потребна.

Некој дјеци ће бити потребно да добију могућност за додатну подршку да би била у стању да изразе своје аутентичне ставове и гледишта.

29 Нпр., дневни центри имају теренске раднике који су свакодневно у насељима гдје живе ромске и друге социјално угрожене породице.

Табела 4. Питања за процјену дјетета у односу на области могућих интервенција

ОБЛАСТИ	ПИТАЊА	Снаге	Ризици
Здравље	Какво је здравствено стање дјетета? Да ли постоје хронични здравствени проблеми? Физички развој у односу на године, ухрањеност. На који је начин одговорено на потребе дјетета за здравственом његом?		
Образовање	Да ли је дијете укључено у образовни процес и у који ниво? Какав успјех остварује? У којим областима наилази на тешкоће? Каква је мотивација за наставак образовног процеса? Какве жеље и амбиције има?		
Породица	Ко чини породицу дјетета, ко су значајне особе за дијете? Каква је природа односа у породици и како се она одражава на дијете?		
Друштвене везе	Ко су друге значајне особе за дијете и каква је природа тих односа? Какав је однос с вршњачком групом и које су карактеристике те групе? Ко су особе с којима је дијете блиско и с којима остварује његујући однос?		
Идентитет и друштвено представљање	Како дијете себе доживљава, шта види као своје добре, а шта као лоше особине? Шта зна добро да ради? Како види своју улогу у породици и у заједници? По чему је слично, а по чему различито у односу на своје вршњаке? Како замишља себе у будућности?		
Способност бриге о себи	На који начин рјешава проблеме? На који се начин суочава с тешким и комплексним ситуацијама? У којим је ситуацијама успјело да се избори с проблемима на конструктиван начин?		
Емоционални развој	Какве су способности саморегулације, разумијевања, изражавања и контроле емоција у односу на узраст? Какве су способности комуникације?		
Вриједносне норме и понашање	Каква искуства има у односу на друштвене и законске норме? Како одређује добро и лоше? Ко су му узори и модели?		

4.2.3. Процјена образовних потреба дјетета

Без амбиције да нагласимо или дамо предност неким дјечјим потребама (све су важне), задржаћемо се на потребама за сазнањем или образовним потребама. Образовне потребе односе се на сва подручја когнитивног развоја дјетета. У том смислу значајно је да се разматрају показатељи могућности за игру и интеракцију с другом дјецом, приступ развојно адекватним играчкама, књигама и разним другим училима. Ово укључује и процјену приступачности, тока и успјешности школовања и да ли је то у складу с узрастом. Такође се процјењује могућност за развој различитих вјештина и интересовања. У том погледу анализира се и приступачност одрасле особе која је заинтересована за образовне активности, напредак и достигнућа дјетета, а која води рачуна и о посебним образовним потребама дјетета. Разматра се и одговор дјетета на едукативне подстицаје родитеља, односно на помоћ и подршку око учења и школских обавеза. Сваком дјетету потребно је одговарајуће старање да би постигло свој пуни потенцијал у учењу и развоју одговарајућих знања, вјештина и разумијевања. Зато је фокус у процјени образовних потреба на сљедећим показатељима:

- способност и могућност за комуникацију с људима у окружењу;
- да представе себе у окружењу на различите начине;
- знање о окружењу и његово разумијевање;
- животне вјештине у складу с узрастом и способностима;

- окружење које обезбјеђује адекватну стимулацију, охрабрење и изазове;
- подршка у савладавању промјена и транзиција (нпр. полазак у школу, промјена школе и сл.);
- могућности за креативност, имагинацију и игру;
- реалистично разумијевање сопствених способности;
- планирање могућности за развој и напредак у будућности;
- могућности за развој сопствених интересовања током учења;
- разумијевање сопственог стила учења на одговарајућем нивоу и
- укљученост у одлуке које се тичу дјетета, у складу с нарастајућим капацитетима.
(*Lawson*, 2005, према Жегарац, 2015)

Показатељи снага и тешкоћа дјетета у области образовања (*Bentovim* и сар., 2009, према Жегарац, 2015)

- **Развој когнитивних и језичких вјештина**
Снаге: задовољавајуће савладавање језичких и когнитивних вјештина
Тешкоће: знатна кашњења; неуједначености у когнитивним и језичким вјештинама
- **Став према учењу и прилагођавање на образовни контекст**
Снаге: задовољавајућа спремност за образовање; интересовање за учење; самоиницирање учења
Тешкоће: неспремност за образовне контексте; недостатак интересовања за учење; дијете одбија учење, нема мотивацију да учи и сл.
- **Напредак у образовању**
Снаге: задовољавајуће стицање образовних вјештина и знања у складу са способностима
Тешкоће: неуспјех у постизању образовних вјештина и знања у складу са способностима
- **Посебне образовне потребе**
Снаге: без посебних потреба или дијете постиже очекивани напредак с обзиром на природу специфичних образовних потешкоћа
Тешкоће: неуспјех у постизању очекиваног нивоа у односу на интелигенцију и специфичне образовне потешкоће

4.2.4. Процјена породице и окружења дјетета

Способност родитеља/хранитеља/одгајатеља да на одговарајући начин изађу у сусрет развојним потребама дјетета може се сагледати кроз процјену сљедеће три области:

- **Родитељска компетентност** – разумијевање развоја дјетета и потребних родитељских стратегија за подршку физичком, когнитивном, социјалном и емотивном напретку и развоју и квалитет интеракције између родитеља и дјеце која дјетету омогућава развој способности да јасно комуницира, препознаје и регулише своје емоције, као и да успоставља и одржава односе с другима.
- **Родитељска резилијентност** – способност превладавања стреса и функционисање упркос изазовима, тешкоћама и траумама.
- **Социјална повезаност** – способност изградње и очувања позитивних односа који обезбјеђују емоционалну, практичну, информациону и духовну подршку и доступност конкретне подршке и услуга како би се задовољиле потребе породице и умањио стрес изазван различитим тешкоћама.

Табела 5. Приказ области процјене родитеља/породице

ОБЛАСТ ПРОЦЈЕНЕ	ПИТАЊА	Снаге	Ризици
Родитељска компетентност	На који начин родитељи брину о дјетету, на који начин одговарају на потребе дјетета? Да ли разумију развојну фазу дјетета, могућности и потребе? У каквим околностима дијете живи и да ли су те околности примјерене његовим/њеним развојним потребама? Које стратегије/технике дисциплиновања користе? Да ли умију ефикасно и примјерено да утичу на понашање дјетета? Да ли умију да препознају и на који начин одговарају на специфичне потребе дјетета? Какав је квалитет интеракције између родитеља и дјеце? Да ли родитељ адекватно одговара на потребу дјетета за топлином и привржености? Да ли родитељ представља позитиван модел и да ли учи дијете животним и социјалним вјештинама?		
Родитељска резилијентност	Колико су родитељи психолошки оснажени за суочавање са стресним ситуацијама? Како родитељи рјешавају проблеме, да ли имају адекватне стратегије? Какве су им комуникацијске вјештине? Какве ставове имају о својој ситуацији и дјетету? Да ли имају наде и виде ли опције за себе и своју породицу у будућности?		
Социјална повезаност	Да ли родитељи имају чланове проширене породице на које могу да се ослоне? Да ли имају блиске пријатеље на које могу да се ослоне? Какав је квалитет тих односа и да ли умију да одржавају односе? Колико су они другим људима од помоћи? Каква је конкретна подршка потребна породици (одјећа, храна, доступност услугама сл.)? Да ли родитељи имају вјештине да обезбиједе породици помоћ и подршку? Да ли умију да пронађу и користе доступне услуге?		

Процјена родитељског функционисања доминантно је усмјерена на сљедеће циљеве (*White*, 2005, према Жегарац, 2015):

- објашњење могућих разлога за измијењено и/или проблематично понашање родитеља, као и потенцијал за промјену таквог понашања;
- утврђивање личних и срединских фактора и околности који могу позитивно или негативно да утичу на понашање родитеља;
- објашњење функционисања дјетета (потреба и ризика) у односу на вјештине и тешкоће родитеља и
- обезбјеђење смјерница за интервенције.

Показатељи снага и тешкоћа у функционисању родитеља у области стимулације дјечјег развоја (*Bentovim* и сар., 2009, према Жегарац, 2015)

- **Степен родитељских стимулација и похвала, охрабрења и реаговања на дјететове потребе за учењем**
  Снаге: ниво родитељске стимулације и награда, охрабрења и респонзивност према дјечјим потребама за учењем
  Тешкоће: недовољна или неадекватна стимулација дјететовог социјалног развоја и учења, родитељи су хладни, одбацују, занемарују и критикују дијете или су неосјетљиви према дјететовим потребама за учењем
- **Способност родитеља да уважавају, слушају и одговарају на питања дјетета**
  Образовни и социјални развој дјеце повећава се ако су родитељи способни за ефикасну комуникацију и ако учествују у разговорима са својом дјецом, ако не искључују и не игноришу дјецу.
  Снаге: родитељи имају вјештине да јасно комуницирају с дјецом, да дијеле и прате теме у разговору с дјецом, да пажљиво слушају дјецу и реагују на одговарајући начин.
  Тешкоће: родитељи претјерано контролишу дијете или су директивни у комуникацији с дјететом, не слушају га или игноришу потребе дјетета за разговором или постоји минимална размјена.
- **Пружање могућности за учење и социјални развој и учешће родитеља**
  Снаге: родитељи обезбјеђују адекватне могућности и искуства за учење и социјални развој у различитим контекстима; родитељи су укључени, дијеле искуства с дјететом, креативни су и фокусирани на дјечју игру, учење и социјалне активности, обезбјеђују охрабрење, упорност и континуитет.
  Тешкоће: родитељи обезбјеђују недовољне или неодговарајуће могућности за учење и социјални развој у породици или у социјалном окружењу; недостатак родитељског фокуса или неучествовање у дјечјој игри, учењу и социјалним активностима, неуспјех у обезбјеђивању охрабрења или континуитета.
- **Припрема и подршка дјетету у образовном контексту**
  Снаге: дијете је добро припремљено и добија подршку за полазак у обданиште, школу и сл. Очекивања од дјетета да постигне успјех у школи и максимално искористи своје потенцијале и помоћ дјетету да пронађе равнотежу између захтјева школе, односа с вршњацима и породичног живота
  Тешкоће: слаба припрема и подршка за похађање образовних институција и укључивање у образовне контексте, ниска очекивања од постигнућа дјетета или родитељи уопште нису укључени у то; неувиђање или преувеличавање посебних образовних потреба дјетета

Могућа питања за дијете током процјене која се односе на област стимулације дјечјег развоја (Жегарац, 2015)

- Да ли су твоји родитељи/хранитељи/одгајатељи заинтересовани за оно што радиш?
- Да ли те твоји родитељи/хранитељи/одгајатељи обично подстичу да учиш, нпр. да ли ти дају довољно времена и простора да завршиш домаће задатке?
- Да ли имаш мирно мјесто на коме можеш да завршиш домаће задатке?
- Да ли мислиш да те родитељи/одгајатељи понекад превише штите и да се према теби понашају као да си млађи него што јеси?
- Шта се дешава уколико урадиш нешто лоше, како реагују родитељи и други људи око тебе?
- Како се понашаш када други од тебе траже да радиш ствари које не желиш?

Табела 6. Преглед активности процјене, с циљевима, методама и исходима

АКТИВНОСТ	ЦИЉЕВИ	МЕТОДОЛОГИЈА ПРОЦЈЕНЕ	МОГУЋИ ИСХОДИ
Процјена потреба дјетета	Разумијевање нивоа развоја дјетета и потреба дјетета Разумијевање снага дјетета и ризика по дјечји развој Дефинисање области дјететовог функционисања у којима је потребна подршка	Разговор с дјететом Креативне технике (коришћење цртежа, предмета и сл.) Опсервација Упитници, скале...	Дефинисање образовних/ развојних циљева за дијете Планирање активности у складу с циљевима
Процјена породице и окружења дјетета	Сагледавање карактеристика породице у односу на потребе дјетета Сагледавање начина на који породично функционисање (односи, динамика) утиче на проблеме РНШ Сагледавање области у којима је потребно оснаживање родитеља како би одговорили на потребе дјетета	Генограм Временска линија Екомапа Интервју Опсервација ...	Укључивање родитеља у реализацију активности за дијете Дефинисање циљева подршке породичном функционисању и оснаживању родитеља Планирање активности рада с породицом

Шема бр. 4. Активности тима за дијете

4.3. Планирање Индивидуалног плана подршке за дијете

Након детаљне процјене, односно прикупљања података о дјетету које је у ризику од раног напуштања школе, о његовој породици и окружењу, сљедећи корак је **анализа** и **дефинисање проблема / области рада**, снага и ризика, **који ће бити основа за одређивање циљева и активности у Индивидуалном плану** подршке за дијете. Важно је нагласити да фокус на снаге не подразумијева негирање ризика, већ критичко сагледавање баланса позитивних и негативних аспеката у функционисању дјетета и породице, уз свијест и уважавање чињенице да је много ефикасније радити на јачању позитивних аспеката него "поправљати" негативне, посебно с обзиром на то да се неки ризици због своје природе не могу елиминисати, могу се тек до одређене мјере умањити (инвалидитет, хронична болест члана породице, губитак родитељске фигуре, сиромаштво и сл.).

Утврђује се какве промјене треба да се догоде да би се превазишли проблеми и тешкоће због којих је дијете у ризику да напусти образовни процес или се то већ догодило. На основу потреба које су идентификоване током процјене развијају се стратегије подршке, услуге или третмани који могу да одговоре на те потребе, да елиминишу или значајно ублаже присутне ризике и да дијете настави с похађањем школе уз одговарајућу подршку, коју добија првенствено у школи, а по потреби се упућује и на услуге и програме у заједници.

За свако дијете у ризику од РНШ се формира Тим за дијете у чији састав улазе особе које најбоље могу да помогну том дјетете.

Кључну улогу у креирању и реализацији **Индивидуалног плана подршке** имају **дијете и његови родитељи/хранитељи и тим за дијете**.

4.3.1. Тим за дијете

У састав тима за дијете улазе: представници надлежног ЦСР, разредни старјешина и/или други наставник из школе коју дијете похађа или треба да похађа, представници других служби и организација у заједници које пружају услуге које су значајне за конкретно дијете и породицу (на примјер, представници развојног савјетовалишта, дневног центра за дјецу у ризику и сл.). **Одговорност за формирање тима за дијете** има школа коју конкретно дијете похађа, или треба да похађа, а када је ријеч о дјеци која нису ни укључена (уписана) у школу, за формирање тима за дијете одговоран је надлежни центар за социјални рад.

Шема бр. 5. Састав тима за дијете

По потреби, у састав тима могу ући и друге особе значајне за дијете (тзв. кључне особе, на примјер учитељица из нижих разреда с којом је дијете остварило однос повјерења). **Састав тима је промјењив и он прати потребе сваког дјетета.** Представник било ког **сервиса у заједници** може бити члан тима, уколико је то у интересу дјетета због кога се тим формира. Један члан тима има улогу вође или координатора тима[30] и он је задужен за:

- израду писаног документа – Индивидуалног плана подршке (ИПП);
- прибављање писане сагласности родитеља/старатеља за његову примјену;
- праћење реализације плана (мониторинг);
- организовање редовних састанака тима на којима се ради ревизија / поновни преглед плана, анализирају остварени резултати у реализацији планираних активности и процјењује укупни напредак дјетета;
- израду измјена/допуна плана;
- комуникацију с мултисекторским тимом;
- комуникацију са службама и организацијама у заједници;
- евалуацију Индивидуалног плана подршке;
- извјештавање.

30 Препоручује се да координатор тима за дијете буде члан тима који најбоље познаје дијете за које се формира тим.

Учешће свих набројаних актера и мултидисциплинарни приступ значајни су и у процесу идентификације проблема и потенцијала/снага и у формулисању циљева, задатака и стратегија плана. Са сачињеним Индивидуалним планом упознају се све стране у процесу, а обезбјеђује се и писмена сагласност и пристанак свих који учествују у његовој реализацији. С посебном пажњом и сензитивношћу његове основне одредбе објашњавају се дјетету и породици. Уколико је проблем изузетно сложен, с неизвјесним исходима, препоручује се да се с планом упозна и мултисекторски тим.

У суштини, планирање започиње још у фази процјене, односно првим контактом члана/чланова тима с дјететом и наставља се током рада с дјететом и породицом. Планирање, које подразумијева изналажење рјешења за превазилажење ризика, не завршава се док не дође до повратка дјетета у школу, односно елиминисања ризика од раног напуштања школовања.

4.3.2. Стратегије за планирање превазилажења ризика од раног напуштања школе

Мотивисање и укључивање родитеља, сродника, особа значајних за дијете и самог дјетета у процес планирања представља средство за успјешно планирање превазилажења ризика. Ово подразумијева успостављање културно компетентне комуникације која је отворена и искрена, заснована на уважавању, оријентисана на уочавање снага (породице и дјетета) и усмјерена на исходе. Укључивање породице и дјетета у процес планирања подразумијева перманентно и потпуно информисање.

Разговор с породицом и дјететом усмјерава се на спознају шта конкретна породица и дијете желе, односно који су им циљеви, потом и откривање, утврђивање и проширивање позитивних понашања дјетета, родитеља и сродника. Породици и дјетету помаже се да развију визију у вези с тим какав живот желе, утврђивањем и развијањем снага, капацитета, унутрашњих и спољашњих ресурса, те разматрањем и избором могућих најефикаснијих начина за достизање жељених промјена.

Пуно информисање породице дјетета подразумијева да се с родитељима/хранитељима/одгајатељима током процеса планирања размотре сљедећа питања:

- ризици којима је дијете изложено (посебно безбједносни ризици), потреба за интервенцијом центра за социјални рад и других служби у заједници како би се ти ризици елиминисали или ублажили;
- начин на који се одвија процес процјене и планирања, као и улога породице/родитеља и дјетета у том процесу;
- очекивања која родитељи или други значајни чланови породице и сродници могу имати од тима за дијете (школе, центра за социјални рад и других укључених служби);
- очекивања која чланови тима за дијете имају од родитеља, других чланова породице и дјетета;
- утврђивање, разматрање и развијање породичних снага, могућности и ресурса;
- како породица види могуће начине за рјешавање проблема због кога је дијете напустило школу или је у озбиљном ризику да то учини;
- развојне потребе дјетета и како се рано напуштање школовања одражава на њих;
- обавезу школе, центра за социјални рад и других служби у заједници да реагују у свим ситуацијама када постоје ризици да дијете рано напусти школу или да се уопште не укључи у образовни процес.

Ране активности у планирању спречавања РНШ подразумијевају проналажење одсутног родитеља/старатеља, организовање конференције случаја, породичне конференције или друге форме окупљања породичне групе, ради доношења одлука, опредјељивања за одређене услуге, мјере и активности које ће омогућити редован наставак школовања одређеног дјетета.

Знатан број дјечака и дјевојчица не похађа школу, не својом вољом, већ зато што су тако одлучили одрасли из њиховог непосредног окружења.

Кључно начело на коме почива образовање формулисано је као **право дјетета на образовање**, и то на такав начин **да свако дијете има једнако право приступа и једнаке могућности учешћа, без дискриминације на било којој основи**. С тим у вези, када је ријеч о дјеци која су напустила школу или су у ризику да то учине, сматрамо да је важно нагласити и њихово право на партиципацију. Ово посебно може бити значајно када се ради о дјетету које није својом вољом напустило образовни процес / није укључено у њега, већ је то одлука родитеља (или друге одрасле особе у окружењу), што је у пракси врло чест случај.

Партиципација је један од темељних принципа и основних права дјетета и има своје специфичности код дјеце у ризику од раног напуштања школовања. Неопходно је обезбиједити ресурсе за што потпуније укључивање дјетета у све фазе рада, од процјене, преко планирања и реализације плана, до поновног прегледа/ревизије и евалуације Индивидуалног плана подршке. Дијете има право да слободно изрази своје мишљење и право да се то мишљење уважи када се доносе одлуке које га се тичу. Партиципација дјетета је континуирани процес у коме дијете има релевантне информације, могућност да изрази своје мишљење, да се оно саслуша и уважи, као и да буде укључено у активности и да их покреће у вези с питањима која га се тичу.[31] Мада им није призната аутономија одраслих, дјеца су пуноправна лица, која учествују у остваривању својих права.[32]

Родитељи, старатељи и други одрасли, укључујући и наставно особље и друге професионалце који раде с дјецом, имају право и обавезу да информишу, усмјеравају и савјетују дијете у складу с његовим развијајућим компетенцијама да би му омогућили да остварује своја права. Раст и развој дјетета, уз одговарајућу подршку и подстицање, омогућавају све веће способности дјетета да, у партнерству с одраслима, али и самостално, доноси одлуке које се односе на његов живот.[33] Истовремено, Конвенција о правима дјетета гарантује право дјетета да изражава своја гледишта на различите начине, да тражи, прима и саопштава различите информације[34] као и право дјетета на приступ одговарајућим информацијама[35] како би утицало на околности које га се тичу и допринијело унапређењу положаја дјеце.[36] Право на партиципацију истовремено омогућава равноправност и недискриминацију, без искључивања дјеце с обзиром на узраст, тешкоће у развоју или било које друго својство, што подразумијева и прилагођену подршку дјеци из маргинализованих група.

Партиципација дјетета предуслов је за утврђивање најбољих интереса дјетета у свему што га се тиче,[37] а похађање школе свакако спада у ред ствари које се дјетета и те како тичу и од највећег је дјечјег интереса. Зато је важно **обезбиједити партиципацију у што ранијој фази рада** на разрјешењу проблема који су условили рано напуштање школе или ризик од тога. Најбоље је да се партиципација обезбиједи у фази процјене, да би се у фази планирања и реализације Индивидуалног плана подршке примијенила у пуној мјери. Ови захтјеви односе се на сву дјецу, а изузетно су важни за дјецу у ризику од раног напуштања школе која имају низак ниво самопоуздања, лоша школска постигнућа, која често изостају с часова и која имају низак ниво, односно потпуни изостанак мотивације за наставак школовања.

4.3.3. Израда Индивидуалног плана подршке за дијете у ризику од РНШ

Рад с дјецом у ризику од раног напуштања школе треба да буде заснован на прецизном и партиципаторном планирању, досљедној примјени и редовним ревизијама, измјенама и допунама Индивидуалног плана подршке (ИПП). Улога плана јесте да усмјерава и обједињује све појединачне активности и напоре у кохерентну цјелину, оперативни план рада, који јасно води разрјешавању постојећих ризика. Индивидуални план подршке дјетету

---

31 Аврамовић, М. (2014), "Кад смо питани, а не испитивани: Консултације с децом у покрету." Београд: *Save the Children.* www.atina.org.rs/sites/default/.../konsultacije-s-decom-u-pokretu.pdf, посјећено 25.12.2015.

32 Коментар Комитета за права дјетета бр. 12. Право дјетета да буде саслушано. *Committee on the Rights of the Child(2008). General Comment No. 12, The right of the child to be heard (CRC/C/GC/12).*

33 Конвенција УН-а о правима дјетета, чл. 5.

34 Конвенција УН-а о правима дјетета, чл. 13

35 Конвенција УН-а о правима дјетета, чл. 17.

36 Конвенција УН-а о правима дјетета, чл. 15.

37 Коментар Комитета за права дјетета бр. 14. Право дјетета да се његови најбољи интереси примарно разматрају. *Committee on the Rights of the Child (2013). General Comment No. 14, The right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (CRC/C/GC/14).*

у ризику од РНШ заснива се на резултатима процјене ризика те детаљне процјене стања и проблема, односно потреба дјетета. План је писани документ који на изразито индивидуализован начин одговара на потребе конкретног дјетета.

Идентификација и приоритизација проблема – Често није могуће радити на свим проблемима и зато План треба да идентификује и направи приоритет проблема у складу с потребама дјетета и реалним могућностима тима за дијете (представника институција и организација које учествују у реализацији плана). Како је врло често ријеч о дјеци и породицама с којима ће морати да се ради на разрјешењу већег броја проблема или незадовољених потреба, важно је имати у виду како су ти проблеми међусобно повезани и како условљавају ризик од напуштања школе. Свакако, треба кренути од оних који су најургентнији за рјешавање, односно који су у директној вези с проблемима напуштања образовног процеса (на примјер: дијете већину свог времена проводи на улици, у друштву одраслих асоцијалног понашања, најприје се рјешава тај проблем, па се након тога ради на подизању мотивације за поновно укључивање у школу).

Поново наглашавамо значај приступа који захтијева да се проблем/и анализира/ју на такав начин да се узима у обзир и уважава угао гледања породице/дјетета, као и стручњака укључених у процес планирања с идејом да се постигне висок ниво сагласности у вези с тим шта су кључни проблеми и који су приоритети у њиховом рјешавању.

Сваки Индивидуални план треба да садржи сљедеће елементе:

- **Општи циљ плана** (на примјер, за дијете које је престало да одлази у школу и које вријеме проводи на улици, у друштву одраслих асоцијалног понашања, општи циљ је обезбјеђивање услова за повратак у редован процес школовања и стабилизација просоцијалног понашања). Дефинисање општег циља има мотивишући и усмјеравајући утицај и представља путоказ за достизање крајњих исхода, односно жељених промјена. Очекивани исходи најчешће се дефинишу као промјене у понашању или жељени резултати у конкретној области. Корисно је да се очекивани исходи дефинишу у позитивним терминима и што конкретније (нпр., боље је рећи "уписан у пети разред" него "наставио школовање").

Међутим, како се општи циљ дефинише у уопштеној форми и представља стање/исход које/и је најчешће потпуно различит од актуелне ситуације, потребно га је спецификовати кроз посебне циљеве.

- **Формулација посебних циљева** – како општи циљ не даје довољно јасне и прецизне смјернице за рад, сљедећи нужан корак јесте разрада општег циља, односно формулисање посебних, краткорочних циљева. Њих је добро дефинисати у форми временски одређених, конзистентних промјена у понашању.
- **Постављање задатака** – задаци означавају активности и кораке које треба предузети да би се остварили постављени циљеви. Задатак би требало да буде конкретан, јасан, концизно дефинисан, временски одређен и мјерљив. Полазећи од задатака доноси се конкретан план рада, тј. план активности, **мјера, услуга и интервенција које треба предузети у непосредном раду с конкретним дјететом и породицом**.
- **Задатак/активност/услуга/мјера**[38] – у складу с карактеристикама и потребама дјетета, дефинишу се:
  - конкретни задаци (нпр. помагање у изради домаћих задатака, праћење одласка у школу, заказивање љекарских прегледа и сл.);
  - конкретне активности (нпр. кућна посјета једном мјесечно, организовање вршњачке подршке у учењу);
  - конкретне услуге (нпр. услуге дневног центра за дјецу, програм школе за родитеље као социоедукативна услуга, персонална асистенција и сл.) и
  - конкретне мјере (нпр. Старатељство, корективни надзор органа старатељства, покретање поступка за изрицање заштитне мјере од насиља у породици).

38 Адаптирано према приручнику "Од проблема до прилика у вођењу случаја", Невенка Жегарац, 2015. год.

Задаци треба да буду подијељени међу члановима тима за дијете, али се односе и на дијете и на родитеље/породицу, при чему број задатака треба да прати способности и потребе дјетета и породице.

- **Чланови тима за дијете** – означава се ко је одговоран за испуњење конкретног задатка
- **Временски оквир** – дефинише датуме почетка и завршетка задатка или се на други погодан начин одређује временски оквир. Временски оквир се, на примјер, може одредити и врло прецизно, као "сваког понедјељка, сриједе и петка од 12 до 16 h током наредна три мјесеца, почевши од 1. маја 2020. год."
- **План праћења, евалуације и ревизије ИПП** – подразумијева дефинисање рокова, метода и техника праћења и евалуације Индивидуалног плана подршке. Једном донесен план није "затворен" документ. Напротив, измјене и допуне чине природан процес даљње индивидуализације подршке и усмјеравају кретање ка постављеним циљевима и жељеним исходима. Да би план имао ту динамичку компоненту, нужно је планирати периодичне ревизије (поновни преглед). Препоручује се да се ревизија ради најмање једном у два мјесеца.

Учесници у формулисању плана треба да потпишу план и да добију своју копију плана или извод из плана.

Систем планирања је такав да не оставља много простора за импровизације, или лутања, већ сав напор усмјерава на оно што је стварно важно и приоритетно. План треба да омогући да се јасно види шта се жели постићи, како ће се то остварити, ко је одговоран за реализацију и како ће се провјеравати и знати да ли се напредује или не. У складу с тим, сваки Индивидуални план подршке за дијете:

- настаје кроз процес партиципативног планирања;
- развија се за свако конкретно дијете које је у ризику од РНШ;
- структура плана је стабилна, а садржај високо индивидуализован;
- заснива на резултатима процјене ризика и детаљне процјене стања и проблема, односно снага и ризика дјетета и породице;
- улога плана је да усмјерава, обједињује и координира све појединачне активности, услуге и мјере у кохерентну цјелину – оперативни план рада.

ВАЖНО ЈЕ ОБЕЗБИЈЕДИТИ!

• Подржавајуће и подстицајно окружење, у коме се дијете осјећа прихваћено и поштовано, уз методе рада које уважавају компетенције и интересовања дјетета и подстичу га на учење

• Обучене и поуздане одрасле, који посједују знања и вјештине потребне да воде процес елиминисања или неутрализације ризика од РНШ, уз пуну партиципацију дјетета, и да рјешавају проблеме који се могу јавити, способни за успостављање партнерских односа с дјецом

4.3.4. Реализација Индивидуалног плана подршке

У питању је **процес** у коме сви чланови тима за дијете реализују преузете обавезе, односно задатке, настојећи да остваре планиране циљеве, тј. позитивне промјене у развоју и понашању дјетета. Фокус је на отклањању ризика који су довели или могу довести до раног напуштања школе. У овом процесу важни задаци за чланове тима су да, осим реализације планираних услуга и вођења рачуна о одвијању планираних активности, пажљиво прате реакције дјетета. Потребно је да прате како се дијете осјећа и континуирано шаљу дјетету јасне поруке да уочавају и вреднују напоре које дијете улаже у напредак ка жељеном циљу.

Важно је да се током реализације ИПП обезбиједи квалитетна и увремењена размјена информација између свих чланова тима који реализују план како би се спријечили застоји у раду и савладале препреке на које се наилази. Препоручује се да се комуникација одвија недјељно, путем телефона и електронске поште, а да се тим састаје једном до два пута мјесечно. Састанцима тима по потреби могу присуствовати родитељи дјетета, поједини предметни наставници, друге важне особе за дијете и само дијете. Једном у два мјесеца потребно је организовати састанак тима који је посвећен ревизији / поновном прегледу Индивидуалног плана подршке. Ти састанци су прилика и за периодичне евалуације постигнутих резултата и увођење нових услуга/активности, уколико је потребно. На крају реализације плана организује се састанак који је посвећен завршној евалуацији укупног рада на елиминисању или неутрализацији ризика од РНШ за конкретно дијете.

4.4. Евалуација ИПП и постигнутих резултата

Најједноставније речено, под евалуацијом подразумијевамо оцјену успјешности одређеног процеса, у овом случају реализације Индивидуалног плана подршке за дијете у ризику од раног напуштања школе. Циљ евалуације јесте да омогући да утврдимо да ли су активности које смо планирали имале одговарајућег ефекта у односу на претходно постављене циљеве и очекиване исходе.

Закључак о напредовању дјетета/породице доноси се на основу одговора на сљедећа питања:

- Да ли је дијете укључено у образовни процес / да ли редовно иде у школу?
- До којих је промјена дошло у условима, околностима и понашању дјетета / чланова породице?
- Који су задаци, дефинисани у Индивидуалном плану, испуњени?
- Какав је напредак постигнут у односу на циљеве који су постављени у Индивидуалном плану подршке?
- Уколико постоје препреке у испуњавању постављених задатака и достизању исхода, на који се начин оне могу отклонити или умањити?
- Да ли су задовољене потребе дјетета/породице?
- Који су ризици и даље непосредно присутни?

Табела 7. Оцјена испуњености планираних очекиваних исхода / посебних циљева током евалуације

Очекивани исход / посебни циљеви	Није испуњен	Дјелимично испуњен	Претежно испуњен	Потпуно испуњен
1. Навести циљ	1	2	3	4
2.	1	2	3	4
3.	1	2	3	4
4.	1	2	3	4

На основу евалуације могуће је донијети неку од сљедећих одлука:

1. Услуге и даље треба да се пружају дјетету и породици према постојећем ИПП.
2. Индивидуални план треба прилагодити, а циљ рада остаје исти.
3. Треба промијенити циљ рада и развити нови ИПП.
4. Треба завршити рад – даљње интервенције и услуге нису потребне.

5.

ОБЛАСТИ ПОДРШКЕ ДЈЕТЕТУ У РИЗИКУ ОД РАНОГ НАПУШТАЊА ШКОЛЕ

5.1. Фактори ризика и области подршке

Као што је више пута истакнуто, дјеца под ризиком од раног напуштања школе су под утицајем различитих фактора ризика, а најчешће под утицајем удруженог дјеловања већег броја различитих фактора ризика. Често слични фактори ризика утичу на дјецу која су под ризиком од раног напуштања школе и могу се препознати заједничке карактеристике околности у којима та дјеца живе и одрастају. У том смислу могуће је формулисати опште интервенције за развој индивидуализованих планова подршке дјеци, које се морају даље прилагођавати и обогаћивати, разрађивати и усавршавати, у складу са специфичностима сваког појединачног дјетета, односно потребама дјетета и породице. Да би то могло ваљано да се уради, кључно је добро познавање личности дјетета, околности у којима живи, проблема с којима се суочава, али и снага и подручја резилијентности којима располаже.

За сваку групу, односно комбинацију фактора ризика, могуће је формулисати специфичне интервенције, при чему треба имати у виду ресурсе који постоје у локалној заједници и могућност да те интервенције реализују различите установе и пружаоци услуга. У складу с тим могућностима, тежња је стално унапређивање и богаћење или увођење нових програма и мјера подршке. Изузетно значајан ресурс на који се може рачунати када је ријеч о спровођењу мјера интервенције и компензације представља невладин сектор који се јавља у улози пружаоца услуга у заједници за различите групације дјеце у ризику.[39] Они пружају сет различитих услуга, спроводе специјализоване програме подршке дјеци и њиховим породицама и већ су показали добре резултате у раду с дјецом која нису била укључена у образовни процес или су га напустила.

Приликом креирања интервенција и осмишљавања Индивидуалног плана подршке важно је знати које конкретне факторе ризика желимо да умањимо, неутралишемо или елиминишемо. Зато подсјећамо на два истраживања[40] о размјерима и узроцима напуштања образовања која су реализована у Босни и Херцеговини у посљедњих неколико година и која указују на доминантно дејство сљедећих фактора који условљавају рано напуштање школе дјеце из испитиваних средина:

Школски фактори осипања

Међу кључним школским факторима који доводе до осипања ученика из основног (и средњег) образовања, издвојили су се:

- квалитет наставе, односно недовољно прилагођавање наставног процеса развојним и образовним потребама ученика;
- неадекватна подршка ученику у процесу учења;
- различити облици вршњачког насиља, злостављања и дискриминације;
- изостанак или неувремењеност реакције на вршњачко насиље;
- изостанак вршњачке подршке и изолација.

Фактори ризика који долазе из породичног окружења

Далеко су најбројнији фактори који долазе из породичног (и социјалног) окружења, а као најважнији показали су се:

- низак социоекономски статус породице, односно сиромаштво;
- низак ниво образовања родитеља и ниско вредновање образовања;
- сезонска природа посла родитеља која условљава промјену мјеста пребивалишта;

---

39 *Save the Children NWB* неколико година подржава рад дневних центара за дјецу у ризику у више градова и општина у БиХ и земљама региона.

40 – Локално акционо истраживање о размјерима и узроцима напуштања образовања, др. Ивана Зечевић, *Save the Children NWB,* 2017. год. обухватило је општине Бихаћ, Бијељина, Брчко, Бужим, Цазин, Приједор, Сребреник и Велика Кладуша.
– Непохађање и напуштање образовања – Студија формирана на основу истраживања дјеце и младих који не уписују и који напуштају основну и средњу школу, децембар, 2011. Општине и градови у којима је истраживање спроведено су: Сарајево, Горажде, Зеница, Витез, Бихаћ, Мостар, Ливно, Оџак, Широки Бријег, Тузла, Приједор, Бања Лука, Бијељина, Источно Сарајево, Требиње, Добој и Брчко.

- поремећени породични односи (присуство хроничних болести, болести менталног здравља, злоупотребе алкохола или других ПАС, насиље у породици, злостављање и занемаривање дјеце);
- недостатак подршке родитеља.

Индивидуални фактори ризика

- учестало изостајање с наставе и велики број изостанака (апсентизам)
- ниска постигнућа
- понављање разреда
- проблеми у понашању (различите природе... агресивно и делинквентно понашање)
- изостанак мотивације
- недостатак заинтересованости за школу

Имајући у виду сложеност проблема РНШ, сваки покушај прецизног дефинисања области рада с дјететом представља својеврстан изазов. Издвајање области рада чинило нам се сврсисходним ради омогућавања јасноће планирања и организовања разноврсних услуга и активности, с једне, и метода и техника рада, с друге стране. Постојање неколико кључних области усмјерава мисаони процес приликом дефинисања циљева и омогућава њихову операционализацију кроз специфичне циљеве одређене према областима рада. Свака област полази од присуства конкретних тешкоћа које се јављају код дјеце у ризику од раног напуштања школе. За потребе ових Смјерница издвојили смо три, према нашем мишљењу, кључне области рада: интервенције директно усмјерене на дијете, на породицу и локалну заједницу и вршњачку групу.

Уз опаску да је ријеч о високо индивидуализованом процесу, у наставку текста дајемо кратак преглед могућих **области интервенција које би требало да се нађу у Индивидуалном плану** подршке за дијете, а пружају их, преко тима за дијете, кључни носиоци механизма спречавања раног напуштања образовног процеса, а то су школа, центар за социјални рад и, по могућности, пружаоци дневних услуга у заједници за дјецу у ризику (нпр. дневни центри за дјецу).

5.2. Интервенције директно усмјерене на дијете

Лични развој – с обзиром на наше настојање да Индивидуални план подршке дјетету буде што конкретнији и јаснији, покушали смо да у широком спектру фактора који одређују лични развој издвојимо оне факторе који имају кључну улогу у развоју (и одржавању) ризика од раног напуштања школе. Стога је ова област одређена развојним застојима дјеце, који се огледају у емоционалним тешкоћама, тешкоћама у рјешавању животних проблема, тешкоћама у одлагању задовољења потреба и тешкоћама у усвајању нових знања. Све ове тешкоће умањују општи развој личности и отежавају развојни процес дјетета. Циљеви рада у овој области, најопштије дефинисани, могу бити: превазилажење развојних застоја, унапређење вјештина рјешавања проблема, развој емоција и контрола понашања, превазилажење специфичних развојних фактора ризика (прихватање одговорности, одлагање задовољења потреба и др.). Када говоримо о превазилажењу развојних застоја, мислимо на превазилажење различитих узрока који изазивају застој у развоју: тешкоће одвајања и прихватања губитака, тешкоће у изградњи личности, усвајању друштвених и моралних вриједности, тешкоће у комуникацији, изложеност стресу, социјалне некомпетентности, родитељске и породичне некомпетентности, изложеност разним трауматским догађајима, застоји у самоактуализацији, тешкоће у образовању итд.

Социјализација – процес социјализације неодвојив је дио личног развоја. С обзиром на то да се ради о дјеци у ризику од раног напуштања школе, код које могу бити (најчешће и јесу) присутни и други ризици или већ изражени проблеми (нпр. спектар различитих проблема у понашању, од благих до врло изражених), област социјализације може се фокусирати на тешкоће које се односе на прихватање друштвених норми, тешкоће у успостављању и реуспостављању вршњачких релација, тешкоће у успостављању просоцијалног понашања и у овладавању комуникацијским вјештинама неопходним за успостављање адекватних социјалних релација. Циљ интервенција у овој области јесте развој просоцијалних облика понашања, стицање и развој социјалних вјештина и успостављање адекватних вршњачких релација.

Подршка учењу

Систематска континуирана подршка у учењу интервенција је која се обавезно пружа сваком дјетету које је у ризику од РНШ, без обзира на дејство других фактора ризика.
Успјешност у учењу и напредовање у постигнућима врло су снажни мотивишући чиниоци за дијете да редовно похађа наставу и да учи. Успјех у учењу и усвајање наставног градива, уз адекватну валидацију, утиче на пораст самопоуздања и лакше укључивање дјетета у вршњачку групу. Како између вјере у сопствене снаге и нивоа постигнућа постоји чврста спрега, оснажено самопоуздање посљедично води расту постигнућа. Такође, важно је вредновати не само постигнуће већ и уложени труд и енергију да се одређени успјех постигне. Због тога је **подршка учењу сет интервенција** о којима је потребно посебно водити рачуна и оне морају бити на располагању наставницима како би их интегрисали у свакодневни рад с дјецом, без обзира на то чиме је узрокован ризик од раног напуштања школе. Наставници треба да развију посебну осјетљивост за рад с дјецом са слабијим постигнућима и дјецом која спорије напредују, јер тако могу да се превенирају одустајања од школе која су посљедица управо тих фактора ризика. Интервенције подршке у учењу најбоље је спроводити у форми индивидуализованог рада са сваким дјететом, колико је то могуће. Када су интервенције подршке у учењу доступне својој дјеци, а не само за оној која су у ризику од РНШ, то доприноси креирању позитивне климе у школи, јер се дјеца у ризику на тај начин не издвајају и додатно не етикетирају.

5.3. Интервенције усмјерене на породицу и заједницу[41]

Присутан је висок степен сагласности међу стручњацима различитих профила да је рад с породицом/родитељима дјеце која су у ризику од раног напуштања школе од највећег могућег значаја. Без интервенција у овој области, не може се рачунати на елиминисање фактора ризика, без обзира на то из које сфере и с ког нивоа они долазили. Трајне позитивне помаке и остваривање циљева који се односе на дијете могуће је реализовати само уколико се обезбиједи сарадња с породицом и родитељима/старатељима дјетета. Издвајају се три битне области у којима је потребно интервенисати а то су: област родитељске **компетентности, резилијентности и социјалне повезаности.**

Интервенције у области родитељске **компетентности** подразумијевају подршку пружаоца услуга родитељима да боље разумију развој дјетета, унаприједе постојеће и науче нове стратегије за подршку физичком, когнитивном, социјалном и емотивном напретку свог дјетета. Циљ је унапређење квалитета интеракције родитеља с дјететом, како би му створили услове за развој вјештина комуникације, способности разумијевања и регулисања сопствених емоција и конструктивних интерперсоналних вјештина. Родитељима најчешће недостају знања која се односе на различите области развоја дјеце и разумијевања потреба и очекиваних понашања у свакој од развојних фаза, затим стратегије за позитивно моделирање понашања и вјештине за одговор на специфичне изазове који произлазе из карактеристика дјетета, проблема у понашању, инвалидитета или болести.

У области развоја компетентности родитеља задатак професионалца јесте да:

- моделира неадекватне интеракције с дјецом;
- обезбиједи едукативне садржаје о родитељству и дјечјем развоју;
- подстиче родитеље да учествују, посматрају, постављају питања, истражују и преиспитују питања родитељства и испробавају нове стратегије;
- унапређује родитељске компетентности, с фокусом на постојеће снаге родитеља;
- помаже родитељима да позитивно утичу на дјечји емотивни и социјални развој;
- моделира његујуће односе родитеља према дјеци.

Када је ријеч о **резилијентности**, интервенције родитељима треба да помогну да се осјећају боље, да препознају своје снаге, разумију начине на које се суочавају с тешким животним ситуацијама и науче вјештине које ће им омогућити да се с кризама носе на конструктиван начин.

41 Адаптирано према Смјерницама за примјену програма подршке породици, *Save The Children,* Сарајево 2018. год.

Подршка породицама у овој области треба да подразумијева:

- стављање породицама до знања да су њихови напори вредновани, да их цијенимо и уважавамо;
- уважавање породичних различитости, као што су раса, језик, култура, историја и приступ родитељству;
- обезбјеђивање подршке која охрабрује проактивне одговоре на суочавање са стресом;
- помагање родитељима да разумију како да заштите своје дијете током стресних периода.

Рад на **социјалној повезаности** обухвата све интервенције које су усмјерене на укључивање и јачање капацитета формалних и неформалних система у заједници, који својим дјеловањем могу подржати остваривање циљева за дијете. Посебан је акценат на укључивању неформалног система заједнице односно личне социјалне мреже у подршку дјетету које је у ризику од раног напуштања школе.

Посебно издвајамо и наглашавамо једну од најзначајнијих области подршке коју родитељи требају да пружају дјетету, а она се, свакако, односи на **укључивање дјетета у школу,** подршку редовном похађању школе, превенцију раног напуштања школе, подршку школском постигнућу и др. Укључивање родитеља у активности подршке на овом плану у великој мјери унапређује вјероватноћу позитивних исхода по дијете. У том смислу неопходно је код родитеља развити свијест о значају образовања за будућност њихове дјеце и позитиван став према њиховом школовању. Родитељи се оснажују да воде дијете на упис у припремни предшколски програм или основну школу, као и да се касније активно укључе у процес образовања своје дјеце. Од родитеља се очекује да врше надзор над редовношћу одласка у школу и испуњавања школских обавеза.

Главни циљеви рада с родитељима у овој области треба да буду усмјерени на:

- упис дјетета у школу;
- редовно похађање школе;
- поправљање оцјена;
- спречавање изостанака;
- спречавање раног напуштања школе;
- превенцију примјене дисциплинских мјера од стране школе, као што је удаљавање с наставе и сл.

Интервенције подршке родитељима у овој области могу бити усмјерене на помоћ родитељима да остваре бољу сарадњу са школом, подстицањем родитеља да учествују у школским активностима, као што су родитељски састанци или отворена врата. Родитељима треба помоћи да спроведу праћење редовности одласка у школу и с њима осмислити подстицаје / ускраћивање подстицаја, у односу на дјечје понашање. Неопходно је да они разумију колико је важна досљедност у понашању и да свако одступање од успостављених правила смањује могућност да дијете трајно усвоји позитивне навике. С обзиром на то да се ради о родитељима који најчешће имају веома низак ниво образовања, праћење школског постигнућа за њих може да буде врло захтјеван задатак, па им треба и на том плану пружити помоћ.

5.4. Интервенције усмјерене на вршњачку групу

Вршњачки односи се с једне стране посматрају као фактор ризика, који заједно с другим факторима може утицати на рано напуштање школе, али, с друге стране, могу бити и значајни протективни фактори. У школској средини дијете успоставља нове социјалне интеракције с вршњацима и на тај начин проширује своја социјална искуства. Вршњачко окружење представља снажан природни агенс социјализације. Укључивањем дјетета у школу она постаје извор све значајнијих утицаја вршњака. Уласком дјетета у адолесцентно доба тај утицај је све израженији, значајнији и доминантнији. Вршњаци имају велику улогу у формирању ставова и укупних погледа на живот и свијет у коме дијете живи. Осјећај припадности и везивање за вршњачке групе представља природну развојну појаву. Тај процес треба омогућавати и подржавати све док се понашање у оквиру вршњачке групе креће у дозвољеним границама и без негативних и/или штетних посљедица по њене чланове и заједницу. Какав ће утицај на понашање дјетета имати вршњачка група, односно да ли ће се дијете приклонити утицајима вршњачке групе у којој су присутна непожељна и/или девијантна понашања, у великој мјери зависи од дјеловања других ризичних фактора, као што су индивидуалне карактеристике дјетета, породичне прилике и искуства која дијете стиче у школи. Осим личних и карактеристика породичног живота, значајну улогу у успостављању

позитивних или негативних вршњачких односа има управо школа. У контексту школског окружења дијете развија социјалне односе с вршњацима. У неким ситуацијама школа ће представљати средину у којој може бити веома изражен негативан утицај вршњака на понашање дјетета. То се може објаснити тиме што дијете, усљед различитих фактора, може наићи на неразумијевање, неприхватање или одбацивање од стране вршњака, што за посљедицу може имати отуђивање од школе и везивање за оне вршњаке који имају сличне проблеме и статус у школи и/или заједници. Према томе, прихватање негативних вршњачких утицаја јавља се као посљедица неприхватања или одбацивања дјетета од стране вршњака са просоцијалним понашањем. Вршњачко одбацивање представља велики ризик за прихватање непожељних понашања и вриједности девијантних вршњачких група, што носи и висок ризик од раног напуштања школе.

Најкраће речено, интервенције усмјерене на вршњачку групу предузимају се у два комплементарна правца: **а) смањење интензитета повезаности и, по могућности, одвајање од вршњака с девијантним понашањем, б) интензивирање повезаности с вршњацима са просоцијалним понашањем.**

У овом домену велику пажњу треба посветити и обучавању и оспособљавању родитеља за регулисање вршњачких односа свог дјетета.

6.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

Модел свеобухватног, интегрисаног мултисекторског приступа захтијева да читава заједница буде мобилисана за рјешавање проблема раног напуштања школе и да је постигнут висок ниво свијести о важности улагања напора у смањивање раног напуштања школе. Да би се то догодило, потребна је стална посвећеност **мијењању културе заједнице**. Ако културу заједнице дефинишемо као општеприхваћен систем вриједности, вјеровања, норми и традиција који настају током времена и обликују начин размишљања и понашања људи, јасно је да је мијењање културе процес и да се не догађа преко ноћи. Зато је важно **покренути дугорочну кампању за промоцију значаја образовања** као најважнијег упоришта економског развоја, социјалног укључивања и смањења сиромаштва. Такође, важно је упорно, медијски и на све друге начине, промовисати примјере добрих пракси и заједница које су успјешне у спречавању појаве раног напуштања школе. Такве заједнице могу послужити као менторске или модел заједнице другим срединама, које још нису успоставиле свеобухватни, интегрисани мултисекторски модел. Важно је и повезивање школа које су у истој локалној самоуправи и његовање различитих форми хоризонталног учења те размјене искустава наставног особља о различитим аспектима наставног процеса, учења и оцјењивања.

На квалитету наставе потребно је посвећено радити, имајући у виду да спречавање раног напуштања школе обухвата како активности које се одигравају ван школе тако и оне активности које су везане за учионицу и наставу. **Квалитетна настава**, прилагођена дјетету под ризиком, превенира школски неуспјех, који је врло често додатни фактор који заједно с другима води до пријевременог напуштања школе. Примјери добре праксе показују да је квалитетна настава један од најважнијих чинилаца успјешног спречавања напуштања школе. Квалитетна настава подразумијева и укључује примјену индивидуализоване и диференциране наставе, која одговара на потребе сваког дјетета. Индивидуализована настава прилагођена је потребама дјетета на такав начин да се циљеви, задаци, садржај, методе и облици рада за различиту дјецу разликују у зависности од њихових индивидуалних и социјалних различитости и потреба. Таква настава води рачуна о предзнању дјетета, способностима, мотивацији, интересовањима, али и социоекономском статусу породице из које дијете долази, етничкој припадности, проблемима којима је породица оптерећена и сл. Диференцијација у настави је приступ који различитој дјеци пружа различите материјале за учење те могућности и начине који воде до добрих образовних исхода. Она омогућава да сва дјеца у оквиру учионице могу ефикасно да уче, без обзира на разлике у предзнањима или способностима. Уважавајући различите потребе и могућности дјеце, наставници треба да воде рачуна о томе да се дјеца која постижу слабија постигнућа не дискриминишу и не искључе. Индивидуализација и диференцијација могу се користити и у процјењивању и оцјењивању резултата које дјеца постижу у учењу, што може доводити до јачања самопоуздања дјетета и развијања позитивне слике о себи. То се може подстицајно одразити на мотивацију дјетета и спремност за наставак школовања. Важно је имати у виду праксу која је показала да школски успјех и раст самопоуздања задржава ученика под ризиком од одустајања у школи. Укључивање што већег броја наставника у борбу против проблема раног напуштања школе утиче на цјелокупну школску атмосферу, јер се односи наставника према ученицима мијењају, односно унапређују. Компетентно наставно особље на вријеме ће препознати појаву ризичних ситуација у школама, а посебно се подиже ниво осјетљивости запослених у школи за рано идентификовање ученика који су у ризику од напуштања школе и адекватног реаговања у тим случајевима.

Када је ријеч о допунској настави у школама, препоручује се да школе на другачије начине организују и спроводе допунску наставу. Допунска настава доминантно се користи као механизам помоћи за дјецу која имају лош успјех, а требало би да се постави тако да буде механизам за превенирање неуспјеха који се користи за сву дјецу.

Посебно важан аспект, на који је потребно обратити пажњу и на коме се може радити кроз различите форме едукација и стручног усавршавања наставног особља, тиче се рада с породицом и родитељима дјеце која су у ризику да напусте процес образовања. С породицом дјеце у ризику доминантно раде пружаоци услуга/службе у заједници који су едуковани за спровођење различитих програма подршке, али је паралелно потребно и наставнике сензибилисати и развијати њихову **осјетљивост за рад с породицама/родитељима који долазе из осјетљивих група**. На тај начин се код наставника развија боље разумијевање поступака и понашања неких родитеља, повећава осјетљивост на њихове проблеме и прилагођава начин рада њима. Тако се стварају услови за укључивање свих родитеља у активности њихове дјеце у школи, чиме се оснажују за пружање подршке дјетету да настави даље школовање.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ С ИНТЕРНЕТА

Алексић, М. (2015) "Дечји бракови у Србији: анализа стања и препоруке". Београд: Фондација Ана и Владе Дивац

American Federation of Teachers, 2007: Building Parent-Teacher Relationships, Washington, D.C., American Federation of Teachers

Анализа укључивања дјеце РАЕ поријекла у образовни систем у оквиру пројекта „Основно право на образовање у Црној Гори". Издавач: *Save the Children,* Сарајево, децембар 2012.

Барушић, Ј., Бабровић, Т., Марковић, Н. (2010), "Колико далеко падају јабуке од стабла? Однос образовних постигнућа дјеце и образовне разине њихових родитеља", Друштвена истраживања

Брајша-Ђганец, А. и Меркаш, М. (2010), "Разлике у неким индивидуалним и обитељским обиљежјима између запослених и незапослених младих без завршене средње школе", Институт друштвених знаности Иво Пилар, Загреб

Центар за социјалну политику (2018), "Спречавање раног напуштања образовања: модел мултисекторског система раног упозоравања у заједници за спречавање осипања ученика из образовног система", [уредник Жарко Шундерић], Београд

Центар за социјалну политику (2015), "Анализа интерресорних комисија и додатне подршке у 10 општина и градова", Београд: ЦСП

ЦИП – Центар за интерактивну педагогију (2017), Програм јачања родитеља/породица дјеце из рањивих група у оквиру пројекта "Доступно и квалитетно образовање за дјевојчице и дјечаке Роме", *Save the Children International*, Сарајево

Цвејић, С. и сар. (2010), "Социјална искљученост у руралним областима Србије", Београд: *UNDP* Србија, Сектор за инклузивни развој

Др *Hielscher*, С., Радоман-Ковачевић, А. (едс.) (2013), Приручник – Припремни вртићи за ђецу Роме и Египћане, пројекат "ЕУ-Црна Гора Сервиси инклузивног образовања", Подгорица

Др *Sybille Hielscher* и др. (2013), Приручник – Управљање случаја у служби спречавања напуштања и одбијања школовања, Министарство просвјете Црне Горе

Early childhood care and education regional report, Europe and North America, UNESCO, 2010

Европска комисија (2005), *Study on Access to Education and Training, Basic Skills and Early School Leavers. Lot 3: Early School Leavers Final Report*

Европска комисија (2012), *Conference "Reducing Early School Leaving: Efficient and Effective Policies in Europe"*

Европска комисија: политике образовања и оспособљавања за сузбијање раног напуштања школовања, https://ec.europa.eu/education/policy/school/early-school-leavers_hr

Европска комисија – OECD, "Показатељи ЕУ за интеграцију имиграната", 2015. https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/indicators-of-immigrant-integration-2015

Европска комисија (2011), *"Tackling early school leaving: A key contribution to the Europe 2020 Agenda"*. Доступно на: http://ec.europa.eu/education/school-education/doc/earlycom_en.pdf.

Европска комисија, *"Europe 2020 target: Early leavers from education"*

Европска комисија (2013), *"Assessment of the 2013 national reform programme and stability programme for Germany", Commission staff working document*. Доступно на: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/nd/swd2013_germany_en.pdf

Европска комисија – OECD, "Показатељи ЕУ за интеграцију имиграната", 2015. https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/indicators-of-immigrant-integration-2015-

Европска стратегија за младе – улагање и оснаживање. Обновљена отворена метода координације рјешавања изазова и стварање могућности за младе (2012), Агенције за мобилност и програме Европске уније

Ферић, И., Милас, Г., Рихтар, С. (2010), "Разлози и одреднице раног напуштања школовања"

GIZ, 2010, Baseline Research Report – Dropouts in Basic Education System in Municipalities of Pristina, Prizren, Klina, Kacanik, Gjilan and Fushe Kosove, Pristina

http://schoolinclusion.pixel-online.org/index.php *Materials about school inclusion in English, German, Italian and Greek*

http://www.zweitechance.eu/ *German website about school refusal*

http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/preschool_en.asp*/ Council of Europe EDUCATION OF ROMA CHILDREN*

http://www.do2learn.com/organizationtools/SocialSkillsToolbox/SharingMaterials.htm/ *DO TO LEARN*

http://pssp.on.ca/wp-content/uploads/2012/01/Review-of-the-Literatureon-PSS-Final.pdf/ *Review of the literature and available research on the delivery of school based professional support services*

Јакшић, Б., Башић., Г. (2002), Ромска насеља, услови живота и могућности интеграције Рома у Србији. Центар за истраживање етницитета

Јелена Настић-Стојановић, *Federico G. Sicurella*, Анђелија Роглић, Драгана Соћанин (2017), Школа у заједници – заједница у школи: свеобухватан приступ школе и заједнице у спречавању превременог напуштања школовања – водич за формалне и неформалне едукаторе, родитеље и друге актере у заједници, Западнобалкански институт, Београд

Јовановић, В. и сар. (2013), Образовна инклузија деце ромске националности: извештај о спроведеном мониторингу у основношколском образовању, Београд: Центар за образовне политике

Ковачевић, С. (2011), Активности међународних организација на примјени неформалног образовања у Црној Гори, Принципи учења и развоја у социјалном образовању, Магистарски рад, Универзитет Црне Горе, Факултет политичких наука, Подгорица

Ковачевић, С. (2010), "Мултикултурализам – ресурс за холистички приступ у васпитању и образовању ђеце и младих", Темпус Пројекат, Никшић

Марковић, Н. (2014), "Потпора младима, родитељима и стручњацима – спрјечавање раног напуштања школовања", Загреб: Прагма

MDG – програм Запошљавање и задржавање младих (2011, *YERP*), који су имплементирали: *IOM*, *UNDP*, *UNFA*, *UNICEF* i *UNV* (2011), Непохађање и напуштање образовања – студија формирана на основу истраживања дјеце и младих који не уписују и који напуштају основну и средњу школу

Милошевић, Н. (2004), "Вера у сопствене способности и школски успех", Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине

Невенка Жегарац (2015), "Од проблема до прилика у вођењу случаја –приручник за практичаре", ФПН, Београд

Невенка Жегарац (2007), "Деца говоре – ризик од трговине људима и резилијентност деце у Југоисточној Европи", Београд: *Save the children UK* и Центар за права детета

Оквирни акциони план о образовним потребама Рома/Ромкиња у Босни и Херцеговини за период од 2018. до 2022. године, Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине

Оквирни закон о основном и средњем образовању у Босни и Херцеговини ("Службени гласник БиХ", број 18/03)

Оквирни закон о предшколском одгоју и образовању у Босни и Херцеговини ("Службени гласник БиХ", број 88/07)

Орландић, Т. Л. (2016), "Дечји, рани и принудни бракови нису приватна ствар породице", Београд: НВО *Praxis*.

Павловић Бабић, Д., Крстић, К., Степановић, И., Виденовић, М., Лазаревић, Л., Симић, Н. и сар. (2013), "Анализа фактора који утичу на осипање из основног и средњег образовања", Београд: Институт за психологију, *UNICEF* Србија

Петковић, В. (2015), "Изазови у образовању деце из социјално угрожених породица у Републици Србији", Нови Сад: Педагошки завод Војводине

Психолошка истраживања, година XX, број 1, јун 2017, стр. 1–193, ИССН 0352-7379 (штампано изд.); ISSN 2560-306X (*online*)

Радоман-Ковачевић, А., Ковачевић, С., 2011, "Неформално образовање омладинских активиста", Форум *MNE*, Подгорица

Save the Children (2016), "Regional Research on prevalence of street children phenomenon in Albania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia"

"Смањивање стопе раног напуштања школовања: кључне поруке и политичка подршка", новембар 2013, коначни извјештај тематске радне групе за рано напуштање школовања: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/doc/esl-group-report_en.pdf.

"Сузбијање раног напуштања образовања у Европи", 2014. https://publications.europa.eu/hr/publication-detail/-/publication

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (2014), Други национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада Републике Србије

UNDP (2007), *"Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina", National Human Development Report*

UNICEF (2007), "Раскинути ланац искључености: ромска деца у југоисточној Европи", Београд: *Unicef* Србија

Закон о основама система образовања и васпитања ("Службени гласник РС", бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013)

Закон о средњем образовању и васпитању ("Службени гласник РС", бр. 55/13)

Закон о предшколском васпитању и образовању ("Службени гласник РС", бр. 79/15)

Закон о основном васпитању и образовању ("Службени гласник РС", бр. 44/17)

Закон о средњем образовању и васпитању ("Службени гласник РС", бр. 74/08, 106/09, 104/11, 33/14)

Закон о предшколству ("Службени гласник УСК", бр. 03/97, 6/05, 23/11)

Закон о основном и општем средњем одгоју и образовању ("Службени гласник УСК", бр. 5/04, 7/10, 11/05)

Жаклина Веселиновић, Витомир Јовановић, Јасминка Чекић-Марковић, Ана Вушуровић, Тијана Јокић (2016), "Како до школе друштвене бриге – студија о ефектима мера превенције и интервенције за спречавање осипања ученика из образовног система Републике Србије", Центар за образовне политике

ПРИЛОГ 1: ПРИМЈЕР ПРОТОКОЛА[42]

ПРОТОКОЛ
О МЕЂУСЕКТОРСКОЈ САРАДЊИ НА СПРЕЧАВАЊУ РАНОГ НАПУШТАЊА ШКОЛОВАЊА

I Увод

- **Разлози за доношење Протокола**
  (У најкраћим цртама образложити разлоге за доношење Протокола, с акцентом на специфичностима проблема раног напуштања школе у заједници/општини на коју се документ односи)

- **Потписници Протокола**
  (Навести пуни назив свих институција/организација потписница Протокола)

II Основне одредбе

- **Структура Протокола**
  Протокол о међусекторској сарадњи на спречавању раног напуштања школе (у даљњем тексту: Протокол) дефинише успостављање мултисекторског тима (у даљњем тексту: МСТ), у чији састав улазе представници потписника Протокола. МСТ:
  – има координативну улогу – он кроз Акциони план усмјерава рад свих актера и ради на јачању сарадње међу институцијама на локалу;
  – посвећен је успостављању и унапређивању мултидисциплинарног приступа појави РНШ, који је на индивидуалном нивоу операционализован кроз рад тима за дијете.

- **Сврха Протокола**
  Сврха Протокола јесте успостављање свеобухватног, интегрисаног мултисекторског приступа, који подразумијева умрежавање институција система и организација које пружају услуге у циљу побољшања квалитета услуга, смањења ризика и превентивног дјеловања ради смањења броја дјеце која напуштају образовање, с јасно дефинисаним улогама и одговорностима свих партнера потписника Протокола.

- **Циљеви Протокола**
  – Операционализација важећег законодавног и стратешког оквира кроз успостављање ефикасних процедура за брз и координиран поступак дјеловања у превенцији напуштања образовања и проналажење рјешења у оквиру расположивих ресурса
  – Успостављање ефикасне и координиране сарадње, међу стручњацима из свих области, неопходне за превенцију напуштања образовања и обезбјеђење адекватне подршке
  – Јасна подјела одговорности различитих сектора (здравства, образовања, социјалне и дјечје заштите, безбједности), као и дефинисање канала комуникације ради унапређења ефикасности поступака
  – Постизање заједничког нивоа разумијевања основних принципа и циљева превенције напуштања образовања
  – Информисање и едукација стручњака који раде с дјецом, шире јавности и саме дјеце о правима на образовање и различитим ванинституционалним облицима подршке дјеци у ризику од напуштања образовања

42 Адаптирано према нацрту Протокола о поступању у случају напуштања и непохађања наставе – референтни механизам, чију су израду, у склопу реализације пројекта *BRIGHT4ALL*, иницирале партнерске организације "Жене са Уне" из Бихаћа и "Вермонт" из Брчко дистрикта.

- **Основни принципи Протокола**
  - Право дјетета на живот, опстанак и развој подразумијева да дијете има право на најбоље могуће услове за правилан и потпун развој.
  - Забрана дискриминације. Протокол се односи на сву дјецу и забрањена је дискриминација дјетета на основу расе, пола, националне припадности, социјалног поријекла, вјероисповијести, имовног стања, културе, језика, инвалидитета, природе социјалне искључености, припадности одређеној друштвеној групи или другог својства.
  - Уважавања најбољег интереса дјетета. Свако је дужан да се руководи најбољим интересом дјетета у свим активностима које се тичу дјетета.
  - Сарадња, координација и партнерство различитих носилаца дјелатности и програма, посебно на локалном нивоу. Сви потписници Протокола обавезују се на партнерство и удруживање, посебно на локалном нивоу.
  - Транспарентност. Надлежни органи државне управе и општине дужни су да на свом интернет-сајту, у средствима јавног информисања, као и на друге начине у складу са законом информишу јавност о дјечјој заштити, укључујући и информисање о превенцији напуштања образовања.
  - Сви носиоци дјелатности дјечје заштите, здравствене заштите, образовања и васпитања обавезују се на чување повјерљивих информација, приватности корисника и заштиту података о личности.

- **Обавезе потписника Протокола**

  Овим Протоколом потписници и сарадници у имплементацији обавезују се да ће:
  - се редовно састајати и размјењивати информације међу секторима и заједнички радити на превенцији напуштања образовања;
  - предузимати све мјере и активности превенције које су обавезни дио поступања њиховог сектора;
  - водити евиденцију о раду на превенцији напуштања образовања, у складу са захтјевима и обавезама сваког сектора;
  - пратити и процјењивати ефекте предузетих активности;
  - учествовати у обукама о превенцији напуштања образовања и раду на изналажењу иновативних рјешења за овај проблем;
  - упознавати запослене у министарствима и локалним заједницама с овим Протоколом;
  - представљати превентивне активности у јавности;
  - заговарати пуну имплементацију Протокола у локалним заједницама.

- **Циљне групе на које се односи Протокол**

  Циљна група дјеце која су у ризику да напусте образовни систем или су га већ напустила:
  - Дјеца из угрожених група (сиромаштво, низак социоекономски статус)
  - Дјеца повратници
  - Дјеца из ромске популације и других мањинских група
  - Дјеца/партнери из малољетничких брачних/ванбрачних заједница
  - Дјеца која раде да би допринијела породичним приходима
  - Дјеца жртве трговине људима
  - Дјеца жртве свих облика злостављања и занемаривања (сексуалног, физичког, емоционалног...)
  - Дјеца жртве радне експлоатације
  - Дјеца с потешкоћама у развоју
  - Дјеца с проблемима у понашању
  - Дјеца изложена вршњачком насиљу
  - Дјеца жртве и/или свједоци насиља
  - Дјеца у покрету
  - Дјеца у уличној ситуацији (дјеца која су укључена у живот и/или рад на улици)
  - Дјеца из мултипроблемских породица
  - Дјеца без адекватног родитељског старања
  - Дјеца на алтернативном старању (у институцијама или хранитељским породицама)
  - Остала дјеца у ризику од напуштања образовања

- **Улоге и одговорности институција/организација потписница Протокола**
  (Навести пуни назив свих институција/организација потписница Протокола и поред сваке навести њену улогу и одговорност у спречавању РНШ)
  Институције/организације наведене у ставу 1. овог члана спроводе мјере:
  – превенције, којима настоје да спријече појаву ризика од раног напуштања школе;
  – интервенције, чији је циљ подршка дјеци под високим ризиком од напуштања школе;
  – компензације, које подразумијевају подршку дјеци и младима по повратку у систем образовања, који су из различитих разлога напустили.

III Завршне одредбе

- **Завршне одредбе**
  – Сви потписници овог Протокола дужни су да поступају у складу с активностима дефинисаним у Протоколу.
  – Потписници Протокола дужни су да поступају у складу с одредбама овог Протокола о сарадњи.
  – Овај Протокол сачињен је на основу важећих законских и подзаконских прописа, те је у случају измјена и допуна важећих законских и подзаконских прописа свака потписница овог Протокола, у складу са својим надлежностима, обавезна да изради приједлог измјена Протокола, у року од 60 дана од дана доношења релевантних измјена законских и подзаконских прописа.
  – По потписивању Протокола потписници се обавезују да упознају своје сараднике и институције из своје надлежности с његовим садржајем и сврхом доношења те да предузму све потребне мјере и радње у циљу његове примјене.
  – Саставни дио овог Протокола су обрасци у прилогу.

- **Ступање на снагу**
  Овај Протокол ступа на снагу даном његовог потписивања.
  Протокол се потписује на неодређено вријеме.

- **Прилози Протоколу**
  (Навести називе прилога)

ПРИЛОГ 2 – ФОРМАТ АКЦИОНОГ ПЛАНА

Акциони план за спречавање РНШ
Назив општине/града:
Период на који се односи Акциони план: **Динамика праћења и ревизије Акционог плана:**

1.	**Мултисекторски тим** Како би идентификација дјеце под ризиком од раног напуштања образовања и реаговање у тим ситуацијама били ефикасни и увремењени, успостављен је мултисекторски тим (МСТ), који је одговоран за координацију активности предвиђених овим планом. Мултисекторски тим чине представници различитих ресора: сектора образовања, здравља и социјалне заштите, школских тимова за спречавање раног напуштања школе, представници центра за социјални рад из службе за дјецу и младе, представници пружалаца услуга у заједници из владиног и/или невладиног сектора који у свом дјелокругу рада имају бригу о дјеци и породици.						
2.	**Анализа почетног стања о питању раног напуштања школе на нивоу локалне заједнице (SWOT анализа)**						
	Снаге				Слабости		
	Шансе				Пријетње		
3.	**Специфични циљеви, активности и очекивани резултати**						
	Специфични циљ 1	**Активност**	**Вријеме остваривања**	**Очекивани резултат**	**Одговорна лица**	**Актери**	**Доказ о остварености активности**
	Успостављање и развој механизма за рану идентификацију и реаговање	Формирање мултидисциплинарног тима и израда инструмента за идентификацију ученика под ризиком од РНШ	Септембар 2019.	Креиран инструмент	Координатор мултидисциплинарног тима	Мултидисциплинарни тим	Документ (инструмент за рану идентификацију дјеце у ризику од РНШ)
		Обучавање одјељенских старјешина о начину попуњавања инструмента	Октобар 2019.	Едуковано наставно особље	Директори школа	Мултидисциплинарни тим, наставно особље школа	Спискови наставног особља које је прошло едукацију
	Специфични циљ 2	**Активност**	**Вријеме остваривања**	**Очекивани резултат**	**Одговорна лица**	**Актери**	**Доказ о остварености активности**
	Специфични циљ 3						
	Специфични циљ 4						

ПРИЛОГ 3 – ПРИМЈЕР ФОРМУЛАРА ИНДИВИДУАЛНОГ ПЛАНА ПОДРШКЕ ЗА ДИЈЕТЕ У РИЗИКУ ОД РНШ

Индивидуални план подршке (ИПП) бр.:
Датум израде:
Учесници у процесу планирања и изради ИПП:
Датуми ревизије / поновног прегледа ИПП:

Подаци о дјетету под ризиком од раног напуштања школе	
Иницијали дјетета	
Одјељење	
Датум рођења	
Име и презиме родитеља	
Адреса становања	
Контакт-телефон	
Однос дјетета према вршњацима	
Прихваћеност у вршњачкој групи	
Понашање дјетета за вријеме наставе	
Однос дјетета према наставницима	
Број оправданих изостанака на крају претходног класификационог периода	
Број неоправданих изостанака на крају претходног класификационог периода	
Да ли су према дјетету изречене васпитно-дисциплинске мјере? Ако јесу, које?	
Школски успјех по разредима и просјечна оцјена на крају претходног класификационог периода	
Да ли дијете има нека посебна интересовања? Ако да, која?	
Да ли дијете има веће потешкоће са савладавањем градива? Ако да, из којих предмета?	
Да ли је дијете понављало разред или пало на поправни? Ако јесте, навести када и због чега.	

Подаци о породици	
У овом дијелу треба да се наведу основни подаци о породици и породичним односима – ко чини породицу дјетета, ко највише брине о васпитању дјетета, ко контактира и сарађује са школским особљем, какав је однос родитеља према образовању дјетета... Навести све породичне **снаге** (ресурсе који се могу ставити у функцију спречавања напуштања школе...) Навести доминантне **породичне проблеме,** посебно оне који утичу и представљају факторе ризика за напуштање школе	
Занимање / тренутно запослење мајке	
Занимање / тренутно запослење оца	
Социоекономски статус и основне егзистенцијалне потребе и процјена да ли дијете има адекватан простор за учење, прибор, уџбенике	
Да ли породица прима социјалну помоћ / испуњава услове за социјалну помоћ	

План подршке за дијете под ризиком од РНШ					
Опис услуге / активности / мјере подршке	**Очекивани исход подршке**	**Начин реализације (пружаоци услуга, потребна средства, људски и материјални ресурси и сл.)**	**Период у ком ће се услуга/активност реализовати**	**Име особе одговорне за реализацију активности**	**Име особе задужене за евалуацију ефеката предузетих услуга/ активности**

Чланови тима за дијете који су учествовали у планирању и реализацији Индивидуалног плана подршке	
Име члана тима	**Улога у тиму**
Алекса Алексић	Координатор тима за дијете

ПРИЛОГ 4 – ПРИМЈЕР ФОРМУЛАРА ЗА САГЛАСНОСТ РОДИТЕЉА ЗА ПРИМЈЕНУ ИНДИВИДУАЛНОГ ПЛАНА ПОДРШКЕ (ИПП) ДЈЕТЕТУ У РИЗИКУ ОД РАНОГ НАПУШТАЊА ШКОЛЕ

ФОРМУЛАР

за сагласност родитеља за пружање додатне подршке дјетету и родитељима/породици кроз Индивидуални план подршке (ИПП)

САГЛАСНОСТ РОДИТЕЉА

Сагласан/на сам, као родитељ/старатељ дјетета, да моје дијете и породица

_____

буду корисници услуга/активности/мјера подршке предвиђених у Индивидуалном плану јер сматрам да садржане мјере имају за циљ остварење најбољег интереса мог дјетета.

Потпис родитеља/старатеља _____ Датум _____

ПРИЛОГ 5 – УПИТНИК ЗА ПРОЦЈЕНУ ПОРОДИЦЕ[43]

Број предмета / шифра корисника: Датум испитивања:

УПИТНИК ЗА ПРОЦЈЕНУ ПОРОДИЦЕ

1. Однос дјетета и родитеља и вјештине родитељства

1.1. Родитељски капацитети

а. Родитељи разумију ситуацију у којој се њихово дијете налази, представљају подршку дјетету
б. Родитељи могу да разумију дијете, али се повремено јављају конфликти и неслагање, дијете не осјећа да може у потпуности да вјерује родитељима
ц. Родитељи отежано разумију дијете, не схватају ситуацију у којој се дијете налази нити су у потпуности упознати с дјететовим животом, али спремни су да успоставе бољи однос с дјететом
д. Родитељи не прихватају дјететово понашање, не разумију дијете и одбијају да раде на унапређењу односа с дјететом

1.2. Квалитет односа с мајком

а. Веома добар, хармоничан
б. Добар
ц. Дистанциран
д. Конфликтан
е. У потпуности поремећен

1.3. Квалитет односа с оцем

а. Веома добар, хармоничан
б. Добар
ц. Дистанциран
д. Конфликтан
е. У потпуности поремећен

1.4. Однос дјетета према ауторитету родитеља

а. Углавном уважава
б. Умјерено се супротставља
ц. Често се супротставља
д. Отворено непоштовање

1.5. Однос родитеља према потребама дјетета

а. Углавном уважавају и адекватно одговарају на њих
б. Омаловажавају ставове и потребе дјетета
ц. Игноришу
д. Не примјећују
е. Недосљедно се понашају

43 Преузето из Смјерница за примјену Програма подршке породици, *Save The Children*, Сарајево 2018. год.

1.6. На сљедећој скали оцијените квалитет односа дјетета с родитељима

0 – Не
1 – Дјелимично
2 – Да

Дијете може да рачуна на подршку породице када је то потребно	0	1	2
Родитељи имају позитиван однос према дјетету	0	1	2
Стабилан, топао и хармоничан однос барем једног родитеља према дјетету	0	1	2
Постоји повјерење родитеља према дјетету	0	1	2
Посвећеност и одговорност дјетета према породици (брига и помоћ другима)	0	1	2
Подржавајући односи дјетета с другом дјецом у породици	0	1	2

1.7. Надзор над дјететом

а. Родитељи ефикасно и примјерено узрасту надгледају дијете
б. Недовољан надзор родитеља над понашањем и кретањем дјетета
ц. Родитељи претјерано контролишу дијете

1.8. Дисциплиновање

а. Родитељи ефикасно васпитавају дијете и постављају границе
б. Превише заштићују дијете
ц. Родитељи су насилни приликом васпитавања дјетета

1.9. Досљедност у васпитавању и понашању према дјетету

а. Родитељи неконзистентно васпитавају дијете
б. Постоје јасна правила у породици

1.10. Однос родитеља према маладаптивном понашању

0 – Не
1 – Дјелимично
2 – Да

Родитељи стимулишу просоцијално понашање дјетета	0	1	2
Родитељи одобравају маладаптивно понашање дјетета	0	1	2
Родитељи одобравању и/или подстичу антисоцијално понашање дјетета	0	1	2
Отворено или прикривено одбацују дијете	0	1	2

2. Породично функционисање

2.1. Односи између родитеља

а. Складни односи
б. Ријетки конфликти
ц. Чести вербални конфликти (родитељи вичу, вријеђају, једни на друге вичу и вријеђају)
д. Чести физички сукоби (родитељи насилни, сви су физички насилни)
е. Дијете виче и застрашује родитеље, који се повлаче

2.2. Присуство породичног насиља

а. Није утврђено насиље у породици
б. Физичко злостављање
ц. Емоционално злостављање
д. Сексуално злостављање
е. Дијете свједок насиља у породици

2.3. Физичко и ментално здравље, с акцентом на смањену способност за бригу

а. Веома добро здравље, нема хроничних болести, нема ограничења у функционисању
б. Добро здравље, мањи здравствени проблеми, нема ограничења у функционисању
ц. Лоше здравље, мања ограничења у функционисању
д. Веома лоше здравље, већа ограничења у функционисању

Опис здравствених проблема

2.4. Да ли један од родитеља показује антисоцијално или неприлагођено понашање (злоупотреба ПАС, кривична дјела)

а. Да
б. Не

Опис антисоцијалног односно неприлагођеног понашања

2.5. Расподјела родитељских улога

а. Родитељи имају јасно разграничене, али комплементарне улоге
б. Родитељи заједнички остварују све улоге
ц. Један од родитеља дјелимично или у цијелости запоставља породичне улоге и пребацује их на другог родитеља
д. Оба родитеља дјелимично или у цијелости занемарују породичне улоге

3. Социјални статус и социјална укљученост породице

3.1. Материјална ситуација породице

а. Добра материјална ситуација (породица може да обезбиједи основне ствари потребне за живот и задовољење додатних потреба, нпр. рекреација, култура и сл.)
б. Умјерено лоша материјална ситуација (породица отежано обезбјеђује основне услове за живот)
ц. Лоша материјална ситуација (породица не може да обезбиједи основне материјалне услове за живот)

3.2. Укљученост породице у заједницу

а. Социјална мрежа породице је широка, доступни су јој сервиси у заједници, родитељи познају значајне људе из различитих сфера друштвеног живота, дијете иде у школу и сл.
б. Социјална мрежа породице је широка, али породица нема контакте с људима из значајних сфера друштвеног живота
ц. Социјална мрежа породице је уска
д. Породица има слабе контакте са заједницом, чланови породице нису вредновани у друштву

3.3. Контакти са широм породицом

а. Породица има широк круг рођака с којима остварује добре односе, често се виђају, а дјеца у оквиру породице се међусобно друже
б. Породица има широк круг рођака, виђају се повремено и породица се окупља само повремено
ц. Породица нема шири круг рођака, с њима има површне односе, ријетко се виђају
д. Породица скоро уопште нема ширу породицу или контакте са широм породицом или су односи знатно нарушени

3.4. Карактеристике локалне заједнице – стопа криминалитета у непосредном окружењу

а. Криминалитет веома риједак у заједници
б. Криминалитет присутан у малој мјери
ц. Криминалитет умјерено присутан
д. Криминалитет присутан у великој мјери

3.5. Значајни догађаји у посљедњих годину дана

а. У породици је било значајних позитивних промјена
б. У породици није било великих промјена, ни позитивних ни негативних
ц. У породици је било великих негативних промјена (материјални губици, болести, крађа раздвајања и др.)
д. Породица је претрпјела знатне губитке (велики губици, трајне сепарације, смрт члана породице и др.)

Опис посебно значајних животних догађаја:

3.6. Укљученост дјетета у школу

а. Дијете је уписано у школу, редовно похађа наставу и постиже солидан успјех
б. Дијете је уписано у школу, али често изостаје и има слабе оцјене
ц. Дијете није уписано у школу

3.7. Контакти родитеља са школом

а. Родитељи (или један од родитеља) су у сталном контакту са школом
б. Родитељи су у повременом контакту са школом (нпр. родитељски састанци)
ц. Родитељи контактирају са школом само на иницијативу школе (писани позив, телефонски позив...)
д. Родитељи уопште не контактирају са школом и не одазивају се на позиве

3.8. Здравствена заштита

а. Сви чланови породице имају здравствено осигурање и редовно користе здравствене услуге (дјеца су вакцинисана, у случају болести јављају се љекару, имају прописану редовну терапију)
б. Сви чланови породице имају здравствено осигурање, али се сами лијече, а љекару иду само у ургентним ситуацијама
ц. Породица нема регулисано здравствено осигурање и не може да користи услуге здравствене заштите

3.9. Сарадња с центром за социјални рад / дневним центром

а. Породица користи све услуге и помоћ, и у дневном центру и на терену (храна, хигијенска средства, прање веша, психолошка подршка)
б. Породица прихвата само хуманитарну помоћ
ц. Породица не прихвата ниједан вид подршке дневног центра, али не спречава дијете да долази у дневни центар
д. Поједини чланови породице или породица у цјелини противе се дјететовом доласку у ДЦ или свратиште

Заједно можемо учинити више.
Реците нам шта мислите о нашем раду!
RECI-NAM@savethechildren.org

Save the Children за сјеверозападни Балкан
Љубљанска 16, Сарајево, Босна и Херцеговина
Тел: +387 (33) 290 671; Fax: +387 (33) 290 675
info.nwbalkans@savethechildren.org

nwb.savethechildren.net

savethechildrenNWB

savethechildrennwb

SavethechildrenNWB

scnwb